

АПСНЫ АТЦААРАДЫРРАҚӘА РАКАДЕМИА
Д. И. ГӘЛИА ИХЪЗ ЗХУ АГУМАНИТАРТӘ ТЦААРАҚӘА
АПСНЫТӘИ РИНСТИТУТ

ВИТАЛИ РЕШЬ-ИЦА
БГАНБА

АҚСУА
ФИЛОСОФИА
АШЪАТАҚӘА

Ақәа
2012

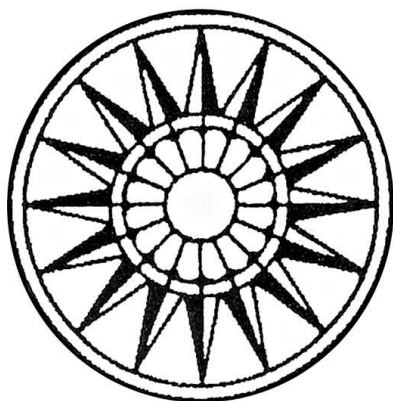
Бганба В.Р.
Ацсуа философия ашьатакэа. Акэа. 2012. 51 д.

Ашэкэы акны ирыхэапшуп ауади апсабарси ркоеволиу-
ция, анашанарси амифи рышьақэгылара, асанышэара кацо-
уп ацсуа философия ашьатакэси атоурыхи аарцшпразы.

©Бганба В. Р. Акэа. – 2012.

ВИТАЛИ
БГАНБА

АДСУА
ФИЛОСОФИА
АШЪАТАҚӘА

Ахқәа

Ацхьажәа	5
Алагалажәа	9
Актәи ахы	
Ацсабарси ауаи ркосволиуциа	11
Афбатәи ахы	
Ацсуаа рхәыщшьаәсы «Лабшҭабтә» хаесахьатә хәыцра ацәырцра	14
Ахцатәи ахы	
Ацсуаа рмифқәа	17
Ацшьбатәи ахы	
Ацсуа философия алагамта	21
Ахәбатәи ахы	
Ацсуаа рсы ацсы аназара	24
Афбатәи ахы	
Ацсуа космоизм	26
Абыжьбатәи ахы	
Ихьшәоу антикатә аамтазы ацсуа философия	28
Аабатәи ахы	
Хашькәсцхьазара актәи ашәышыкәсазы ацсуа-бырзентә философиатә сизьказашьақәа	31
Ажәбатәи ахы	
Аристотель итынха III-IV ашәышыкәсақәа раантәи ацсуа философия ашка иканапаз анырра	34
Ажәабатәи ахы	
VI ашәышыкәсазы ацсуа философиатә школ	36
Ажәеизатәи ахы	
Ацсуа философиатә хәыцра X-XI ашәышыкәсақәа раан	39
Ажәафатәи ахы	
Ацсуаа ретикеи рморали ахыркәшамта азгәата	41
Ахыркәшажәа	46
Азгәата	48

*Аисырра ашьха амқан енак зны сиит сара.
Исдыркит Аңсилаа амца инафырц сыхыз хара.*

АҔХЪАЖӘА

Ацсны-ишьтышуа амаксикөыршарафы зейиш ыкам тәы-лоуп, уи ыкоуп евразиятә континент аладахы, Аахыц-Кавказ Амшын Еикәа ацшахәафы, Ө-дунсик – Азиси Евро-пеи, Мрагылареи Мрагашәареи – рыбжьара. Ацсуаа рзы абри аҕагылазашыа ацак дузза амоуп, избанзар ажәлар «рыреиарта атыш», дара ажәлар рхата реишш, аҕоурых иатә-уп. *«Аҕиара атыш»*, – уи зхала иказ, цыаргы зсадзымкылоз қәышшыларан, хкы-хкыла анцәахәкәа аднакылон, культу-рас иказ зегы ачхауан, иара убри аамтазы *«иара адоухатә дуней»* ахьчон.

Атыш хәа хәзеу кырза анырра канацион ацсуа жәлар рыбзазарафы, рхымәацгашыафы, рцсихологияфы, рсоциалтә сиекарафы, рхәынтқарратә шыақөыргылашыафы.

Агеографиятә тагылазашыа ачыдара ауп ихәаакәы-зцо ажәлар рхәышшыеи рхымәацгашыеи рфы икало апси-хологиятә хырхартақәа. Ацсуаа ргәаанагарала, ажәан ацака ахатә тыц амазаара – ари амилаттә хдырра мацара акәым иацанакуа, зегь рацхыза иргыланы, уи хатала дазу-стоу ихеилкаарагы амеханакуеит. Уи аусхыр ҳақәгыланы ҳынаххар, абрахь ҳкылнагоит: *сара даеазә ишакәу аилкаара иаха исзымариоуп, схата даеазә ишакәу аилкаара ааста. Ус анакәха, әеилкаареи әедырреи ауаатәыәса рыцстазааратә еилысыртәафы ацсуаа рзы уснагзатәны икоуп – лымкаалагы ауаатәыәса реилысыртә-еи мадарафы ахатә тыц аилкаара, адуней зегы еидызкыло, ажәларқәа еимаздо арахәыц хада аңшаара.* Ацсны иацанакуа, халацшхәаа зыхьзо аҕоурых зегь афы ацсуаа рзы ихадараны икан рхатә хаесахыа аикөыр-хара: *ажәлар «даеа жәларык иреицизар ртахымхароуп», урт рхаәра шрымолу иаанхозароуп.*

Абри ахатә есилкааратә гыацарафы атыц хада рыман абарт реишш иказ, акрызпазкуаз аинститутқәа: акульту-

ра, ахэынтқарра, ақбырсиан уахэама. Ацсуа концепция ахэта хадақэа ируакхеит симфониятэ хатарнакк ахасабала акультуразы ацарадырра. Ацсуаа ргэаанагарала, хаз игоу хатарак иакэыз, ажэлар зегы хыхь-хыхьла, асрацшпазы иаадырцшуа агэатахра акэыз (европатэи адемократиа), ирныцшуам ртоурыхи, иахьатэи раамтси, цхьакатэи рпсици ирымадоу амилаттэ зелымхарақэа рхата-цсата. Абри алыршахар аусит симфониятэ хатараны иқэгыло культура-ла, абри асимфониятэ есимадара хата-хатала азнеира иабзоураны уи иалахэу дарбанзаалак игэатахра ихэартэ еицш атагылазаашьа амоуп.

Абри инамаданы иазгэататэуп зхатэ хаессахьа змоу, здинтэ казшьақэа хазу ахатара шытаркыгатэ силкаараны иахэацшуа европатэи атрадиция еицшымкэа, ацсуаа уасхьирцас иқэгылоуп асимфониятэ хатара, – зыцсы тоу, цэалажьыла иузейкэымтхо акзаарак ахасабала, мамзаргыы акзаарси ахкырацэарси хаз-хазы рыказаара пзалымшо ардыргак ахасабала иаанагазом ацсуаа ахатара индивидк ахасабала мап ацэыркуеит хэа, аха урт рдунсехэацшышьыла уи ыкоуп инеидкылан асимфониа зегы – атаацэара, ахьлцшьтра, ажэлар ирымаданы. Дара ргэаанагарала, асимфониятэ хатара атышпэныртэалара анымцапысуа ацышпэаратэ хтыскэа еснагыцэкьа цэара акала узрывамло икам.

Хэарас иатахузеи, ацсуаа ирымоукыша рацэазар калоит, уахьрыкэшахатымхашагы мацымзар алшоит. Хэтакахьыла, урт рконцепция ацсуара цабыргхата аганкэа зегы аме-ханакуам. Ацсуа концепциясы акыр иацсаны икоуп иара иахьагэылоу аконцептуалеидцаратэ хырхарта. Убри – нак-нак изызхаша, ахьлэиаа казцаша «арыц» ахатоуп.

Ацсуа концепциязы еыцга хадоуп ахатэ бзазаратэ хафра еиқэырханы, аамтакала, еиуеицшым аныррақэа кэалеимдарала, синтетикала, гэаартыла рыдкылара. Издыруада, хьызхэала ауаажэларрасы шытанкылатэи айткракэа раан, иаку ауаоытэыосатэ цивилизация акультуратэ цэкэырцақэа акраамтаза иззыцшыз рсинтез калар. Ус акэ егыс акэ, ацсуаа гэык-цсыкала еснагы реаныршпэон Ацсны иқэын-

хо сиусицшым ажэларқәа Адини, Аиашеи, Атакцхықәреи рыкәша-мыкәша реидкыларә.

Амилаттә моа ацшаареи аеалкаареи рыхтыс аан ацсуа теоретикцәа, ацарауаа, ахәыщыоцәа иаха-иаха ирызхьащыуеит ирхаштхьоу, аамта иагахьоу атоурыхтцәаратә концепци-ақәеи атсориакәеи. Ихаосхьоу абас азхьащырац икоу атахра иактуалны иказцо тагылазаашьоуп Ацсны макьанагы иахьамам имоащысуа апроцесскәа ирыкәшәо амилаттә идеиа, иказазаргы уи формас иамоу адоухатәи аполитикатәи знеишьа зацәык ауп.

Уажәы ацсуа уаажәларра реитарсеиара ахырхартақәа рзы ааирбышьбак змам агәаанагарақәа рацәазаны ианырхәо аамтазы, «Ацсны алахьынца» азцаара урт ркультура-философиатә симактәкәа рхәаа итыщны, аполитикеи асоциал-экономикатәи бзазареи зымехазкуа принциптә зцаараны иқәгылсит.

Ирхәо агәаанагарақәа уаанза ишьақәгылаз атрадициақәа ирыщырцоит, аха ситадырсеиоит, арцабыргратә шыта ещцкәа рыла ихатәауеит. Абри инамаданы иазгәататәуп ацсуа милат рхыцхыртақәеи дара ркультуреи ркны ишыкоу, иарбан жәларызаалакгы ркультуреи рхыцхыртақәеи ркны аицш, иназатәу аганқәа зегы зымехазкуа абзазаратә зцаарақәа. Еицагыло абицарақәа урт дара ртәала ирызбоит. «Иназатәу» егырт азцаарақәа реицш, абри азцаара акынгы цабыргхатас икоу еснагь еицкьарада цхьака ацара ауп. Еснагь ацшаарақәа рымоацгара афакт ахата иахәоит, егырт ажәларқәа кны аицш, ацсуа милаттә хдырра атрадициаеи инарцаулан еиқәханы ишыкоу афилософиатәи ауаажәларра-политикатәи хәыщра арефлексиа. Абри ус шакәу еилькка атоурых ишьақәнагәгәоит.

Ацсны, хәынтқаррак ахасабала, уи аеиарамоаеи икалоз арежимқәа ирхьырщымкәа, иакны симадаз тәылыны ишьақәгылон. Ацсуаа ирылдыршеит дасакы иаламоашьо рхатә культура аццара.

Акультурақәа реинырреи, сиусицшым ажәларқәа рхатарнакцәа рыщынхареи, иалдыршеит аетникатә симадара бзиа,

онуцкала агәацхсеибашьарей ассизааигәатәрей рцәанырра, аус рыдырулеит зыхә харакны ишьатәу ахырхартақәеи, адунейдкылашьеи, ахәыцшьеи рсистема. Ацсны адоухатә-культуратә акзаара шьатас иамоуп тоурыхла ишьақәгылаз ацьбатә сихшара, уи ауп ихәаақәызцаз иара аскономикатә силазаара. Насгы-ацыхәтәаны-азбахә хәатәуп ажәларқәа бзанцьк ирхадмырштуа агеополитикатә фактор. Ацсны геотоурыхла «бжьаратә материалуп», уи асиара азакәанқәа реилагара инейдкылан, адунейи зегы азы ахкья-цкья гәгәа-қәа ахылҗеаар калоит. Убри акнытә, иагыя полиетниканы, политкультураны иказаргы, егырт ажәларқәа реацхья аицш, Ацсны асацхьягы уснагзатәны иқәгылоуп хдыррала ахатә интерес шьагәытқәа рыхчара. Уажәы, аитакра гәгә-әзақәа анымәапысуа атагылазаашьақәа раан, ацсуаа аамта иақәшәо амилацтә идея аус адуларей рхатәы мәа аныларей рзы атоурыхтә цейцш рымоуп.

АЛАГАЛАЖӘА

Ацсуаа ртоурьхи рдоухатә цстазаарей хдырузар, – ари иаанагоит урт рфилософия ххаҕы иааганы ихамоуп хәа. Абри хасаб азуны, нап ахаркуеит ацсуа жәлар рфилософия ашьатақәа рыхәацшра. Ацсуаа зқышықәсала изхыцуа ахшыорҕеиаратә хәыцра ахтыс иалахәуп. Ажәытәзан ацсуаа рыхдырра иаказшыачыдаз ахәыцра астапқәа раан иказ ауеицшымра ханахәацшуа, иахбартахоит ус нацшыхахә ирбоз, хаталатәи апышәа аныррала ирыдыркылоз рнаосангы, рыбазаратә (рынхамәатә) усура амәацысшыаҕы иарбан объектзаалакгы ишацырбаауаз амистикатә хшыюцак, уи зегь рацкыс ихадараз акы акәны ирыцхьазон. Хара абрака рызбахә хамоуп: адәныкатәи адунеи аилкаараҕы рацхьазатәи абзаратә форма; объективла имәацысуа апстазааратә процесс аонуцкатәи ахаесахьақәа; ацсуаа рхәыцрақәеи рцәаныррақәеи зхылҕеиаауаз (ауаатәыюса реицш) аамтаңтыцтәи асхьемақәеи ашьатақәеи – амифологатә темақәа рыхкырацәа зегьы зымехазкуаз; ацсуаа атоурьх ирзааннажьыз аколлективтә еизыркәкәа, – урт ргәалашәараҕы иаанхаз, ирзеицшны икоу, хатала дара ирказшыюу.

Абартқәа зегьы архаикатә казшыа рымоуп, ирыхәацшызарц калоит ицаулазаны икоу алагамтатә хаесахьаны, ажәытәтәи ацсуаа уи хшыюцәаныррала ирыдыркылон, ажәытәтәи ацсуаа уи хшыюцәаныррала ирыдыркылон, аушәакә имәацысуа аусура иалцшәаны хаддырраҕы «хыхь ицәырцуеит» еиуеицшым алацшцашәарақәа, адинхацарақәеи, асимволқәеи рсахьахәыра аمانы. Насгы, ацыхәтәаны, урт зегьы аацшусит амифқәеи ацхызқәеи ркны ахшыорҕеиарей афантазиеи рзы уасхыруц, «арҕеиаратә усуразы» лагамтатә матәаруп.

Хьызхәала, ускантәи атоурьхтә аамтазы иапцаз амифқәеи амифологемақәеи ркны иахцылоит цс – «азы», цса – «цсы» аицш икоу ахаесахьақәа зегьы ирылагамтаны, Азы ацсы Анцәахә ихәсра аманы. Дасакала иаххәозар, «физикатә хаесахьа» рацхьатәи аус адуларала (азы мифологемақәа

ирымоу ѿ-хырхартак рыла). Абриала шыта иаатуеит апсуа философия ашыатакәа.

Афилософиатә категория аказаарәсы рацхызатәи сахьахырақәаны икәгылоит аилкаарақәа рацкысгыы ахшы-ѿпактә хаессахьакәа, аметафоракәа, аиѿырцшпракәа. Апсуаа рфилософиясы абри ачыдара еилыкка иахбартоуп, адунеи символла, метафорала ахаессахьа аанарцшуеит.

Хых иаххәаз иабзоураны, апсуаа рхыцра атоурых азы лагамтатә еимгеимцараны икалеит анаѿс урт инеидкылан афилософия атоурых реалархәра. Апсны ыкоуп ѿ-дунеик – Мрагылареи Мраташәареи – реидкыслартаеы, урт нак-аак реитанеиааираеы хархәаганы икан. Афилософияеы амч амоуп аамта-аамталатәи цхьацареи аипахареи рзакәансиу-аршәа, урт зхыцшыз аѿиараеы еитасраны икалоз атагыла-заашьакәа ракәын.

Апсуа уаажәларра рыѿиараеы убас еипш аепохакәа еснагь икалоит акультура амехактбаатә система ишыакәнар-гылаз уанзатәи ахырхартакәа ианрылымшо ауаапсыра зда ихәартам аитаарыхрала реикәыршәара, аусура ахккәа зегьы реимадара. Абарт реипш икоу аепохакәа раан цас-кьабзны икалахьоу апстазааратәи хшыѿпаккәа шыта изрылшом атоу-рых аапцхьара ѿщкәа ртак акацара. Апас-кьабз акәышуеит асоциалтә цышәа алцшаара, уи аларцәара, еилкаамкәа ик-алоит уанзатәи абицара рцышәакәа ркынтәи еикәырхатәу ма иааныжьтәу («аамтакәа реимадара еипкьеит»). Убри ак-нытә афилософиатә еилкаара ыкәгылоит апсуаа ркультура иахдырра чыданы, уи аѿиара анырра гәгәа азто акәны.

Актѳи ахы

АЦСАБАРЕИ АУАИ РКЕВОЛИУЦИЯ¹

Ацстазаараеы акрызпазкуа ахтыскѳа ахынзамѳацысуа шыкѳсыла иршѳоит, ауаатѳыѳса сицырдыруа рѳоурых зегы – зкышыкѳсакѳа рыла. Аха абарткѳа зегы ркынза имѳасит ца змамыз аамта, хара уи атѳы имацзаны иахдырусит, избанзар хнапы иакзам акызатѳык иадамхаргыы ускантѳи ашыкѳскѳа раантѳи шѳкѳыѳѳратѳ ршахатгак. Хара иахцѳыуадаѳуп зызбахѳ хамоу аамтатѳ бжыажьра шака идуззоу азхѳыпра. Аха убас шакѳугыы, хар рымазамкѳа иахцѳыхароу аамтазтѳи ахтыскѳа аныкалаз арыцхѳкѳа шыкѳхаргылартѳе сицш алшара хамоуп. Агеологиатѳе тѳаамтакѳеи арадиоактивтѳе методи ихадыргалоит археологиатѳеи, апалеонтологитѳеи, агеологиатѳеи хтыскѳа рзы адырратаракѳа, астреофизикатѳе теория акѳзар, азин хнатѳоит апланетакѳа рыкѳра алацѳажѳара.

Хапланета адунеисибаркыраеы иамоу даеакы сицшым асистемацататѳкѳеи, аструктуракѳеи, апроцесскѳеи рыхкырацѳарала ирылашоуп аиѳкааратѳе тип хадакѳа зегы. Рацѳак идуум астросистемакѳа руакы ахасабала, Адгыыл еиха идуу геосистемоуп, асубстрат акны иѳоуп физикатѳеи химитѳеи асистемакѳа, «сикосны» (нхартаны) икѳгылоит абиосистемакѳеи иара убас ауаажѳларратѳе системакѳеи рзы. Аха адгыыл зегыщѳкѳа екосистеманы икам геосистемакѳеи биосистемакѳеи реидцара ахыѳѳацысуа. Хыызхѳала геосистемакѳа роуп биосистемакѳа рныкѳгаѳыс иѳоу. «Геос» ѳнуп «Биос» азы, ауаѳ изгыы, хѳтакахѳала «Геоси» «Биоси» реидырѳоит ицсабаратѳе «Екосны».

¹ Шѳахѳе.: Бганба В.Р. Аѳилософия. Екология. Ноосѳера. М., 2003; Бордо Харенберг. Ауаатѳыѳса рхроника. М., 1996; Гумилиов Л.Н. Адгыыл аетногенези абиосѳереи. Л., 1990; Ажѳытѳетѳеи ацивѳилизациякѳа. М., 1989; Теилор Е.Б. Рацхязатѳеи абзааратѳе культура. М., 1939; Леви-Стросс Клод. Аструктуратѳе антропология. М., 1985; Фреизер Цѳ. Ахыы махѳта. М., 1984.

Акосмоси уи ахэҥақәси – геоси, биоси, екоси – революция иалкаау аамҥак аҥы ицэҥырцит аҥаатэҥыоса, мамзарҥы «антропос». Азныказ ари филқәак, популиацияқәак рформа аҥасабала «биоантропосны» икан. Уи цхьакатэи аҥиара иахылцшьтрахсит асоциалтэ еиҥкара чыда ашьақэҥыргэҥара, – абиантроптэ еиҥкара зеақэзыршэошэа казцоз, сиҥа амехак ыртбааны иаххэозар – ацсабаратэ екоеиҥкара зеанзраалоз.

«Аҥаатэҥыоса» хэа икоу аилкаара иамеханакуеит иаҥа ихьшэаны ицэҥырцыз абиосеиҥкаарей аҥаажэлларратэ еиҥкаарей. Иаҥа изеицшун хэа иазхарцоит аҥаатэҥыосатэ уаажэлларрей социуми хэа икоу аилкаара. Микрокосмк аҥасабала аҥааҥы икны реезыргеит ацсабаратэи асоциалтэи мезокосмосқәа рыхэҥаҥаариаратэ системақәа. Аҥааҥы абас еицш икоу истатус акыҥгы апотенциалтэ лшарақәа ыкоуп ацсабара иакэҥыҥхоу асоциалтэ еиҥкара каларц азеицшкосмос иахэҥакны. Аҥаажэлларратэ еиара адэныкатэ хтыс хадақәа рахь иацанакусит ацсабарей аҥааҥи русеицура, убри ауп асоциалтэ еволиуцияҥы ацсабара агэҥабжыаҥыларатэ факторны иказцо. Абрака хымцада иаҥахны иаакэҥылоит ацсабарей, аҥаатэҥыоса ртоурыхи, ацыхэҥэаны, аҥаажэлларра ртоурхи ухэа хазы-хаз рызнсеира, насҥы инсеидкылыны рыхэацшра.

Шэ-нызкь шықәсала рацхьа аҥаа амца рнааҥы ианаарга, ранратэ екосистемақәа ианрҥыц, иалагоит аҥаатэҥыоса рышьақэҥыларатэ тоурых, уи ацсабаратэ еиҥакрақәа, геоси, биоси, екоси рритмикей шака ихарахо акара, убриакара анырра хцэҥызуа иаауеит, лымкаалаҥы ацыхэҥэантэи азкышықәсақәа рзы. Аҥаатэҥыосатэ уаажэлларра, ацсабара иалцыз, зпакы ҥыцыз шьоук раҥасабала уи иаҥарҥылахар калон аха зынза уи иакэҥыҥхахар залшпомызт. Убас, иныкэҥырцшны, асоциалтэ еиара ихьшэоу афазаҥы хазы-хазтэи апопулиацияқәа рыбжыара иказ арегионтэ генетикатэ цыҥгылақәа ириааиуеит, ицэҥырцуеит азеицшҥааҥытэҥыосатэ биологиатэ еинырра. Даеакала иаххэозар, палеогени неогени рхэааҥы ицэҥэахсит геологиатэ-географиатэ тагылазаашьақәа реиҥаҥыларра. Аҥауа ахьшэашэахара иахкыаны, неоген анцэамҥа иакэшэсит арахэратэ-еишьҥаларатэ

австралопитектә гоминидкәа рцәырцреи рыҕеиареи, афатә
силызымхуаз арахәкәеи некрофагкәеи рекониткәа рыды-
цхьалара зылшоз. Неогени антропогени рхәааҕы дцәырцу-
сит Homo Habilis («алшара змоу ауаабы»), силкаам иарбан
факторкәоу уи ицәырцра зыбзоуроу (абиологиатә акәу, ма
аскологитәи биосоциалтәи ракәу). Убри инаваргыланы
зхатә чыдара змаз антропогентә екологитә қәыцгәгәара
цәырцит – амыругакәа рыла агоминидкәа индырцәсит зы-
нза акала ихьчамыз австралопитеккәа, убри ала «ашьакә-
гылара иаҕыз» ауааы ипсҕазааразы аиндатларатә қәпара
илшо дкалит. Ауаа рыбжьара имҕапысуа ақәпара, амыру-
гакәа рхы иархәаны, аоныцкатәи қәпарала ихадыртәаит.

Анааҕ аки-аки зеситнызпсахлос гоминидкәа Homo Habilis,
Homo Erectus (архантропкәа), Homo Sapiens (палентреопкәа,
неантропкәа) инеицынкыланы уаанзатәи аформақәа ацы-
рырхуан, идырццакуан урт рықәхра абиологиатә процесс.
Убри инаваргыланы, иарбанзаалак аформа ҕыц иампыца-
нахалон атропикатә екосистемақәа рхәаакәа, бжьаратәла
итышәынтәалаз амакаҕы инырхо, цакрыла антропогенез
ҕион ирласзаны зызыпсахуаз геоекологитә тагылазашьа-
кәа реы. Екологитә ҕыпхьакырта тыцкәа реы анхаразы иа-
тахзамызт цыҕерала гоминидкәа рақәпара, ус акәымкәа, ре-
еиздыркәкәон биосоциалтә лшарақәа зегьы, лымкаалаҕы
аицхыраареи, аусеишуреи реицш икоу атышәныртәалаҕа.
Гоминидкәа апрогресстә формақәа рыла рыпсахра змадаз
асоциал-техникатә усура акәын.

Шәарьцара сишьталаны ицоз ауаа мыругала русура
ареиара астапкәак раан апстә дукәа ндырцәон, иршьуан
амамонткәеи ахацы иҕаз алымкәеи. Абнакәа реы абылрақәа
рымехак тбаахон, урт цәа змамыз атыцантәи абиологиатә
ситакрақәа рахь икылыргеит. Абарткәа зегьы, лакҕакрада,
анырра карцит апсабареи настгы анашанатә гәаанагара-
кәеи рышьакәыргылара ашка.

Аобатѳи ахы

АЦСУАА РХѳЫЦШЬАѳЫ «ЛАБШѳАБТѳ» ХАѳСАХЬАТѳ ХѳЫЦРА АЦѳЫРЦРА

Зызбахѳ хамоу ауаатѳыѳса рыхдырра аѳиара алагамтатѳ етапкѳа роуп, урт рхыцхьазара апсуаа рыхдырреи дара «рлацшѳабатѳ-хаѳсахьатѳ» хѳыцра ацѳырцреи налацаны. Апсуаа рлацшѳабатѳ-хаѳсахьатѳ хѳыцракны астап (аспоха) иачыдараказшьаны икан абцъартѳ хархѳагси ацъатѳ матѳари реикѳйтхара, иеизаку мчы хырхартак апшаара, гѳтакысгыы иамаз хьызхѳала лтшѳаак аиура акѳымкѳа, уи асахьаркыратѳ хархѳарала алцшѳа аиура акѳын. Абри ахшыѳоцак аганахьала амч-нырратѳ ѳырцшала (уи иацны имѳацысуа ашьтыбжкѳаггы алархѳны) агѳсанцаратѳ коммуникациатѳ уыс нанагзо иалагсит.

Мач-мач, анапкѳси егьырт апхьыраагзатѳ хархѳагакѳси рыла, аѳыцшратѳ нырра казпоз социалла ипрогрессивтѳ нырраны икалеит, «напышьашѳалатѳ» сицѳажѳаракѳа ирбызшѳахсит. Ускантѳи аамтѳазы сиѳырцѳажѳагатѳ хархѳаганы, насггы акрацанакуну излаказ ала, иара ашьагала иѳиоз ашьтыбжкѳа рыерымадарала сиѳаггы имачмыз афункциакѳа нанагзо иалагсит: акоммуникациатѳ-сигнификативтѳ, аамтѳасишьашѳаларатѳ, иара убасггы абицарацыцхьаза акультуратѳ традициакѳси апаскьабзкѳси ухѳа ирызку аинформациатѳ дырратаратѳ хархѳагакѳа рыла.

Хыхь сиѳѳыцхьазо афункциакѳа сиѳѳхсит напанатѳ паскьабзны. Ари иаанагоит ажѳыгтѳгѳи апсуаа хѳаак рьетагзаны икан, адунеиаѳ имѳацысуаз амзытѳ-хылцшьтратѳ симадаракѳа рхатакѳаѳкѳа рыздыруамызт, убри акнытѳ ирзеилыргомызт рхымѳапгашьякѳа ркны мзызкѳаны ицѳырцуаз, ма хылцшьтракѳаны икѳгылоз хѳа. Хдыррала рыкѳсиара апстазаараѳы рцъабаакѳа ирымардеит, ус анакѳха, рыбазараѳы рылцшѳатѳ усуракѳа рымацарала акѳымкѳа, асимволкѳси алапцшыхракѳси рылаггы.

Ажэытэтэи ацсуаа рцас-кьабзтэ хымсацгашьаеы, рыс-тазаараеы ицакы хаданы иказ, исимвольз, илацшхырцагаз, ахымсацгашьакэеи еснагь цабыргыцэкьаны ироуаз алцшпәкэеи симадан. Рацхьазатэи абзатаратэ практика иацанакуа абарт ао-хкык – алацшхьхратэ, асимволтэ, насгьы ире-алтэу, имацэартэу – архаикатэ силкаарала ирыхэацшун ацстазаараеы, аманшәаларазы еикараны.² Абри аамтазы ишьякэгьло иалагсит хьызхәалатэи аилкааратэ хәышреи логикала ахәыцшпсеи рформакеа. Ацсабарасеы имсацгысуаз апро-цесскеа, ацәырпракеа, ахтыскеа ирымадаз алацшхьрцаратэ еманациакэеи рзы алкаа ацсуаа (егьырт ажәларкеа реицш) икарцеит аицырцшратэ хәышра шьатас икацаны, избанзар урт еилыркаахьаз ахшырсиаратэ ускеа ируакын аицшыншья-ларакеа рыла еицшпекьяз рзы алкаакэа рыкацара шатахьз. Ацыхәтәантэи иалцшпәаны иит «каузалтэ» нашана, абри апри-цип шьатас иаманы: «абри аишьяхь, ус анакәха, уи иахкьаны».

Аидеиакеа хазы-хаз иалкааз ацакы рытарала «ажэытэтэи ацсуа» амацэар ахыхь ажәа иргылеит, длашпәызнпәа иажәа агәра игеит, уи амацэар ахата изацсахьыр, илахьынца аныр-ра анатар шалшоз агәра хеицеит. Ххьылцшптракеа ргәаана-гарала, ажәа «хьзын», амацэар «иадырган», избанзар уаанза абри ароль нанагзон напышьяшәалатэи аигәныора, мам-заргьы асахьатыхра. Убри акнытэ уаанза иказ иарбанзаалак даеа дыргак аицш, ажәа амчра ирылнаршон амацэар аныр-ра атара. Еилкаауп нас иахцәыхароу хара ххьылцшптракеа абри алшара иахьынзаалшоз, мехакы тбаала рхы ишадыр-хәоз. Уи иалцшпәаны ицәырцит асахәаратэ тәхәакәа, ашәи-шьятацаракеа, даеакала иаххәозар, вербал напанакеа.

Архаикатэ хәыцшья иамоу акомплекс иханахәо ажә-ытэтэи ацсуа азеицш силкааракеа раарцшпразы иазхашаз абызнпәатэ хархәагакеа ахьимамыз ауп. Убри иахкьаны зе-ицшла ихәарц иитахьз хазы-хаз ихәалар акәын. Абас мац-мац абызнпәасеы ицәырцуан аилкааракеа реицрыцшьяра, зе-

² Адунеитэ философия антология. Цшь-томкны. М., 1989; Афилосо-фиатэ енциклопедиа. М., 1981; Бганба В.Р. Афилософия. (Афилосо-фия атоурых иаазыркьаеу аочерк) // Афилософия. Екология. Ноосфе-ра. М., 2003.

еитнызсахлоз, мамзаргы еиыррала зееидызхэалоз. Ха-амтазтэи абызшэақәа формаллатэи рлогикеи рструктуреи ирыдкыланы иугозар, абарт аилкаарақәа реицрыпшыратэ еимадара ануцымло иаха ирацэоуп. Аха асоциалтэ-гносеологиатэи атоурыхтэ-генетикатэи гәаанагарала, уи аапшует «метафорала, мамзаргы «метонимиятэ» ассоциацияла.

Ажэытэтэи абызшэақәа ртаацэарапыцхьаза рыпшаара алшоит абарт реицп икоу асемантикатэ еишытагыларақәа. Насгы абарт асемантикатэ ассоциациякәеи аимадарақәеи ицэанырратэыз хафра аарцшыга мацараны камызт; урт аамтакала ирхылшуан ихазчыдаз аемоциякәа, избанзар ирыман ансирофизиологиатэ шытақәа. Асемантикатэ-ассоциациятэ бызшэатэ еишытагыларақәа емоциала разыкацара иабзоураны, дара убырт аишытагыларақәа рыоупца иказ еиуеицшым аилкаарақәа «ажэытэтэи апсуа» объективтэ дунееи апэырцракәеи рахь ииаигон. Абас еицп иказ анашанатэ гэрахацарақәа шытаас ирыман аметафоратэ-метонимиятэ трансформациякәа рыкалара, парадигматикатэ еимадарақәа ркынтэи асинтагматикатэ кэыцэақәа рцэырцра.

Апсуаа рархайкатэ хдырразы хыхь еикэыпцхьазо ачыдарақәа зпхьатыгалызаашыақәаны икалсит анашанатэ гэрахацара апэырцразы, апсуаа рмиф апэырцразы ауасхыр шытарцит.

Ахцатәи ахы

АЦСУАА РМИФҚӘА

Ацсуаа рмифқәа – ацсуа жәлар рыхдырраҕы зеггы ире-
ихау, зегь реиха ихыркөшоу цөырцроуп, дара иузаркөым-
тхо ркультуратә генофондны икоуп. Ажәлар рколлективтә
гәалашәара аикәырхара анафсангы, урт ицъашьахәу,
здырра амуа ахтысқәа еснагь ҕыц рызхәыцра рылшоит.
Ацсуа мифқәа менталтә феноменк аҳасабала гәынхәпы-
сталатә структура рымоуп, еицшымрас икоу ахаесахьақәа
зхылеиаауа аматериал аицшымра зацөык ауп. Ацсуа ар-
хаикатә хәыцра иахынзахәтоу асазцөылхны, ахы иакәи-
тны, ганрацәала ахы ианархәоит аисаргыларакәа Урт рзы
илабәабатәуп инткааны иаарцшу ахаесахьақәа: ацстәқәа,
ациаақәа, жәфәнеибаркыра иамадоу зеггы ухәа ацсаба-
ратә объектқәа, иара убасгы азеицш казшыақәа (акатегор-
риақәа), ахәындыррақәа, аформақәа... Здацқәа ажәытәтәи
ацсуа нашана иаларсу урт зеггы ахдырра еиуеицшым аф-
зарақәа реы ртыцқәа ааныркылоит, аки-аки синырусит.
*Ижәфәнтәу, идгьлытәу дихтомия иаҳа амехак тбаауп. Уи
арахәыцрыцхрейши еиднакылон ажәытәтәи ацсуа идунеид-
кылара аганқәа зеггы, нак-аак иказ егырт аиҕагыларакәа
рструктура шыакәнаргылон. Иаҳа рымехак мацқәан – иаҳ-
хәап, акосмостәқәа («аргъарахьтәи армарахьтәи), «ихара-
кзоу-илакәзоу», «ацх-амш» «ацстазаара – ацсра»). Аети-
катә («ақьиара-ацәгъаршра»). Аетикатә («хара – атәым-
цәа») ухәа егыртгы.*

Абри аконцепциала, акосмос ақәыцшыларатәи аамтатәи
зказшыагәатақәа ацсуа ихаҕы иааигоит цшь-ганк змоу ду-
нсеибаркыраны (мрагылара, марташәара, алада, афәада), нас-
гы иазеикароу иагәтан: Аманы, иара убас ашықәс аамта-
қәа цшьба (аапын, ацхын, тагалн, азын). Абарт аамтақәа
рыццхьаза «стихиақәа хәба» (ацла, амца, адгьыл, аметалл,
азы) хазы-хаз ирыдкыланы ирыхәацшуеит. Абарт аамтақәа
акакала: *аапын-реиаратә мчык аҳасабала, ацхын – «аныкәга-*

ратә» аамтак ахасабала, тагалан – «аеаѳра еингаларак ахасабала, азын – «еибытарак ахасабала. Аапынразы цсы зхоу зегы «абзиабара» исилахаусит. Аапын «шоуроуп», «гэырг-бароуп», настгы «ахамтакәа» ыкоуп, тагалан «сыхыпәашәарак» калоит, «кәанызанрак» атыц амам, азын акәзар – «ипа-аркуп», «ацсра» ауп.

Анцәахәратә хырхартә ацсуа силикааусит. *Аңсы* ала – уи пстазааратә мчсидкылагоуп, цсра-зра зкәым акоуп, доухатә лагамтоуп.

Дасакала иаххәозар, Ацсы ацәсижь зырныкәо мчуп. «Апс-тхәа» – «ацсы» пшаласцас, аарла иубартә асра. *Адыд* – Азы ацсы ашытыбжь, абжьныѳра. Амацәаыс – «Азы ацсы» акаччара. Ақәацсата – зыпсакьаны, сса-сса илеиуа азы, Ацсыз-ацсы тазны (иґацәахны) измоу. *Аңсы* – «зыпсы зхыпсы азы». *Аңсуаа* – «цсыла ишоу ауаа». *Аңсуара* – «аңсы аңсахра». *Аңсабара* – «ацсы иабо», «аңсабара», «адунеиеиибарххара». *Аңсны* – *аңсы зну атәыла, аңсы атың, аңсуа итәыла*. Апсадгыыл – «аңсы адгыыл, ацыныць. *Аңсыраҳатра* – «аеыртынчра, цсыла аеиқәкра». *Аңсңжәара* – «ацсыргәакра». *Аңсеибакра* – цсыла ачхара ахыжжра». *Аңсеилашәара* – цсыла аилашәара. *Аңсишәара* – «псыла ашәара». *Аңсмачхара* – «ацсы амчыдахара, ахдырра ацәызра». *Аңсмачхара* – «аңсы азымтәра». *Аңсра* – «апстазаара алцра». *Аңстыцра* – «ацсы агәыткьара». *Аңсыраҳатра* – «ацсы атынчхара». *Аңсыи* – *Аңскы* – «ацсы ахыкоу атыц, ацсы иамоу атыц хада. *Аңсыхәа* – «ацсы ацхраара». *Аңстәы* – *аңсы иартәо аңсататә*. Апсата – «абзиа-ацара, зыцстазаара иалцуа ипсы атәартә». *Аңстәара* – «абзиакацара, аңцәамтә алагамтәра».³

Ажәытәантәи ацсуаа рзы⁴ зегы ирылагамтаны икоуп: «ңсы – аңсы», «ңса – азы», *Адад* – Азы ацсы абжьы. *Амацәаыс* – Азы ацсы аецәыргара. Апсабара ахынзаназаазо икәу

³ Иаха интқааны шәахә.: Гублиа Р.К. Аңсуа-адыгатә бызшәакәа ркны аелемент «ңс» аетимология азы // Аңсуа-адыгатә филология хра злоу азцаарақәа. Карачаевск. 1997 ш. Ад. 20-35; Лопатински Л.Г. Аурыс-Кабардатә жәар азгәаґақәа ацны. Смоленск, 1891, 12-тәи атыжы-мтә. А-2-тәи акәша. Ад.42.

⁴ Ажәытәтәи ацсуааи адыгақәеи ркны «ңс-азы», азы аңсы.

зегъы, асеинраалара азакѣан ала рыщсыц ларгаѣаргоит. Азы адунейтѣ цсы – Азы ацсы – ацстазаара иацсыцлагаѣагароуп. Азы ацсы ацсуаа рѣы ирдырусит апсабараѣы икоу зегъы ирылагамтаны, адунейсеибаркыразы ицстапаганы, ауаа рлахьынца иахылацшуа акѣны, Адгъыл аѣы ацстазаара иарейаѣны.

Абасала, ацсуаа рѣоурых зегъы сыхшазар калоит аѣоурыхцхъатѣи, аѣоурыхтѣи, адунейтѣ ѣоурыхи рыла. Ацсуаа рѣоурых афазаѣы ароль чыда нанагзоит агѣыщѣта аамта хѣа изышьѣтоу аперид. Ацсуаа рѣоурых зегъы⁵ аадырцшусит акультуреи, мамзаргъы адунейидкыларей ртип хадакѣа хѣа реитныцсахларала: айдеациатѣи, айдеиатѣи, аѣѣанырратѣи рыла. Арт атипкѣа, иара убасгъы «адинхаѣаратѣ», «абжьаршѣратѣ», насгъы «аматериалисттѣ» хѣа рзухѣар калоит. Адинхаѣаратѣ культура шыѣатас иамоуп ауаѣы адгъыл аѣы иказаара знапаѣака икоу, уи зегъырыла иахылацшуа Анѣа изы агѣаанагара. Аматериалисттѣ культура шыѣатас иамоуп уи иаѣагыло даса принципк: икаѣѣкѣоу аѣѣанырратѣ ѣѣеижхѣтакѣа рыла зыдкыларе ауа адинхаѣаратѣи аматериалисттѣи культуракѣа релементкѣа зегъы.

Иааидкыланы убри аамѣа азыхѣан акырза зѣазкуа зѣазшыагѣатаганы икоуп амифологиатѣ дунейхѣацшра акынтѣи логос ахь аиасра. Дасакала иаххѣозар, агѣыщѣтѣ аамтазы рацхъаза акѣны ихаз-хазу рхасабала реиѣыршоит; адгъыли ажѣѣани, икаѣѣкѣоу икаларѣ зыхѣѣоуи, есымшатѣи айдеали. Айдеал иашьѣоу ацсуаа зыцсы ѣоу зегъы ирылагамѣоуп хѣа ирыцхъазоит – Азы ацсы.

⁵ Анчабазе З.В. Ажѣйтѣтѣи Аѣсны аѣоурыхи акультуреи М. 1964, ад. 100; Зизариа Г.А. XIX ашѣышыѣѣсазы Аѣсны иказ амхѣѣыррей ацсуа ѣоурых апроблемакѣеи.

Атаблица 1⁶

	Ажэйтэз-атэи ами-фологиеси анашанеи	Матриархат амифология (ауабы апса-бара акнытэ иеалкаара)	Алахынца адунеи асы онуцкала ишытарку, ихшыю кэыш-роу закэа-неиуаршэак ахасабала	Ажэйтэз-атэи апсуа натурилосо-фия акатего-риа
Акатегория «алагамта» ацакы	Ахызшыа-рақәа лага-мтак раҳа-сабала	Алахынца иобиектив-тэу, ара-ционалтэ шытаракра иацэтэыму мчы лашэык ахасабала	Патриархат аепикатэ мифология (ахылцшытра акнытэи ауа-бы иеалкаара)	Азы – апсы ирыцаркуа зегы рсуб-станциатэ лагамта
Акатегория «алахы-нца» ацакы	Аманна адунеи азра-цэ ахасаба-ла, анырра зутарц алшо апсабара-хыхьтэи амч	Хаталатэи агенетикатэ лагамта Ан – Адгьыл ахаерала	Атип – ихата-радоу агенети-катэ лагамта. «Цс – апсы», «пса – азы»	Акосмос атрибути уи агармония ашыатэи рахасабала азакэанеиу-аршэа

⁶ Ифыцзоу афилософиатэ жэар. Минск, 1999. Ад. 33.

Аңшыбатәи ахы

АҘСУА ФИЛОСОФИА АЛАГАМҘА

Аңсуаа рфилософия зкышыкәсала исион. Уаанза икан иара иашыашәалаз, азцхьахәыщратә философия. Зегь рацхьаза иргыланы, ари сахьаркыратә-мификатә-динхацаратә дунсехәащратә комплексын. Ари акы. Уи хадарала адунсехәащратә саарцшра иалцшәан, «аметафора дузза» – ауааи ахылцшытратә уаажәларрей (антропосоциоморфизм) адәныкатәи рказшыкәә аңсабарахь раагара иабзоураны ишыкәгылоит амифкәә аңсабара хыхьтәи рдунсәи. Ари џба. Цабыргхатала аңстазааралыршаратә дырра амазаара – амифшыкәәыргыларатә «мифос» сицш акәымкәә, «ажәә кәыш» ахасабала практикала ахәыщрей, аинтеллектәи, логоси ирхыләи аауа лцшәоуп.

Аңсуа философия акынза икан уи хыкәкыла иазыказцоз «азцхьафилософия».

Азцхьафилософия аџбатәи ахәта амифтә-динтә комплекс зацааира изызхауаз анырра иалцшәоуп, уи аацшит антропостә (ауаа-ауаа), амифтә антропостә (анцәә-ауаа), уимоу амифтәкәә (анцәәкәә-анцәәкәә) рсы «идгылтәу» адырра-кәәтәкәә ркны, ахшыџкәышра акулът ахасабала аарыхратә процесс аарцшрасы. Абри анырра иалцшәәаны асахьаркыратә-мифтәи икәышу амифтә комплекси ркны исионит аңсуаа репос аицш икоу афилософия абартә элементкәә. Аңсуаа рфилософия ахылцшытра силкаатәуп логос иабзоураны амиф акнытәи афилософемиахь арәиаратә хәыщра аиасра ахасаб ала.

Аңсуаа рфилософия анцәыртц нахыс аамтакала ицәыртцусит аңсуаа рфилософатә терминологиа.

Ажәытәтәи аңсуааи адыгааи рфилософиясы аңстазааратә цакы зманы икоу зегьы ирылагамтоу «цс-азы», «цса-аңсы» силыркааусит азы адунсәитәи аңсы акәны, цстазааратә мчык ахасабала, зра-цсра акәымкәә, цстазааратә хацыркымтань; адунсәи сабаркырей аңсабарей аңсы рхазцо, ауаа рлахьынца

знашы иану, Адгбыл асы ацстазаара алазырцэо акы аицш. Ацсуаа иара убас агэра ргон апсы бзанцык цсра ақэзам, насггы дасацъара ииасуеит хэа. Ауафбы иакэзар, дара ргэа-аннагарала, зыцсы тоу егырт зеггы реицш, апсыз дахылцит.

«Цсы – ацсы», «цса – азы», Азы апсы – ари зеггы ирзеи-цшу ахылцшътразы кэыршоуп, агентуп, принципуп. Аха ахылцшътратэ цэалашэаразы иатахуп апцхэыстэ аицш аха-патэ лагамтагы. Убрантэ ауп азы амифологема аспекткэа рыцбагы ахъаауа. Апцхэыстэ лагамтатэ казшы нагзо, «цс – азы» ан лымгэарта иеицшуп, иара убас ахтылц казцо кэтагыны икоуп, «цса – апсы» ацстацаратэ сеизакра акэ-зар, ахтылц зауа хапатэ гэагыны, азы ахтылц амаиуыр зы-муа акы акэны икэгылоит. Имоацысуеит Ажэа хтылцратэ цэалашэараны апшыкэгылара, уи ахтылцратэ цэалашэара апсы талоит **Азы апсы** амазақэа лацшеаба иабарц азы.

Дасакала иаххэозар, Цсы зхалаз ыкоуп ф-силкаарак рыла: «цсы – ацсы», «цса – азы», Азы апсы. Зеггы рыцскэа моацы-суеит агэагыхылцеиаратэ логоскэа инарыкэыршэаны. Урт ркны анцэа – Логос дыкэгылоит аиндивидтэ «цсабара» еиёызкаауа, иагызыреио закэанны. Акосмос циклла иеиоит: аперид анцэамтазы «цсы – ацсы», «цса – азы», **Азы апсы** ахэланагалоит, аха иашытагыланы иааиуа ацикл акны аду-неи еицеиуеит «цсы – ацсы», «цса – азы», **Азы апсы** акнытэи, цыхьатэи аprotосубстрат. Анцэа – Логос изы зеггы иреихау цэырганы икэгылоит Иреиаратэу «цсы – ацсы», «цса – азы», **Азы апсы**, – «апсабара» мамзарггы пневма (акосмостэ цэе-ижь зеггы ирыхьзо апсыцлагафогара, «апсы»).

Зеггы ирылагамтаны икоу акы ахасабала «цс – азы» «цса – апсы», Азы апсы Ицшыбуу зны ауафбы даниуазтэи ицкьарахь дзырхынхэуа акэны ицхьазоуп. Асыкэабаратэ паскьабз ауа-фбы фынтэны диуашэа, иан лымгэарта фыц дтышуашэа игэы иабо дканацоит.

Ацсуаа ргэааннагарала, адунеиае ахра аусит хымцадатэи атахра. Амзызкэа ирымоу дгбыл-жэоантэ «сеибаркра» ацсуаа ахэацшусит «анасыц – алахьынца» акэны, уи хымца-датэи атахра – «алахьынца – ацъал» ахасабала. «Алахьынца

– хымцадатәи аҗахра» – «ңсы – аңсы», «ңса – азы», Азы аңсы ықәгылоит адунейсибаркыра ишахәтоу еиғызкаауа «напка-зак» акәны.

Имәасны ицо аңстазаара зейишла аихшарағы Азы аңсы иамоуп, ашьеикәыршарейиш, сиңырдыруа азакәанеиуар-шәа. Абасала, зегы ирылагамтоу Азы аңсы акны ап иа-хькоу иахьауажәраанза сикқәхаз дгыыл-жәәантәи ауабытәы-әсатә хшыәкәышра зегы.

Аңсуаа ргәаанагарала, адгылтә пстазаарағы ауабы иду-ней зегы ирхыишуп агәтахрей ихшыәкәышрей, уи алша-ра дуззақәагы амоуп иара ишка анырра акапаразы. Ауабы ихымәаңгашьақәа рсы, иара идуней иашахатақәкы «гене-тикатә цыркны» излакоу ала, аефиртә дуней уи инаҗоит азе-иш гәалакара, җеиара ахырхарта хәаакәнаҗоит. Афитолтә дуней ианыишусит ауабы иңстазаарағы имәаңигә аусура, астральтә дуней акәзар, адуней иашахата җеиара ахырха-рта аҗоит. Активра ааршрағы акрызцазкуа афактор ахасабала менталтә дуней ихәаакәнаҗоит адуней иашахата аменталитет аусура. Адоухатә дуней иалнаршоит адуней иашахата арҗеиара. (Ауабытәыәса икәыршақәа реизыказаа-шьақәа абас еиш ала реишьтагыларә зегьрыла иакәшәоит ирейцазоу акнытәи ирейцазоу адоухатә җеиарахы маң-маң ахаларазы иаҗаху аиҗкаара).

Ахэбатэи ахы

АҔСУАА РҔЫ АҔСЫ АНАЗАРА

Апсуаа рҔы апсы аназара кэытхашыак амамкэа измадоу иубартам, ицэсижьдоу, икэышу, ацэсижь ацстазаара ианалтлак ашытахь, аназарахь ииасуа ауабытэыоса ипсы ахата апсабара ауп. Апсуаа рмифологияеы иахбартоуп ианцслак ашытахь апсы анцэа ицстазаара акынза инеирц шалшо ауабы ихымоапгашыей иуабышыей реицтэрала. Апсуаа ргэаанагарала, апсы иара алагамта аеаднакылоит, иара убра ауп ацстазаарагы иахыалаго – уи зегы иреицгзоу иара агэалазароуп, избанзар Анцэа Ихшыю иалазооит Иаха атыц тбаа рымоуп цэеижык акынтэи даса цэеижык ахь ииасрала Апсы аназаразы апшыацкыаратэ ган азхэыцра. Апсы хаталатэи аназара иналкааны иазгэатауа, насгы уи иара ахатаратэ «Сара» шадыруа шыакэыргэгауа, иара убас ахымоапгашыазы иналкааны хаталатэи атакцыкэра шамоу дырны, адгыыл асы иатаху асагылара канацоит. Апсуаа еснагь ауабы ддырцыхцыхуан Апсуара иацу абзиахэракэа иерымси-дарц, ихатэ цсы азыхэан игэы тынчзарц азы, иара идгыылтэ цстазаара иалагзаны иеирыцкыарц итахызар. Аха ацстазаара ахатацэкыа, апсуаа ргэаанагарала, иалагоит иахбартам, идгыылтэым адуней асы, – ауабы ихымоапгашыакэа рыла – кэнагала иказма, кэнагала икамызма, абзиара иатэызма ухэа ауабы ихымоапгашыей ицстазаашыей ахэшыара рытара ашыатала анцэахэкэа рсацхыа апсы ангылалак инаркны.

Апсуаа ргэаанагарала, апсы аназара азааигэахоит апсы змыртынчуа, аеситакратэ казшыа змоу, рефлексиа мацараны икоу аилкааракэа – апси аматерей, акыиарей агэаги мап анырцэнаклак. Аназара – ажэа ацкы ала иаххэозар, уи иаанаго еснагь аказаара ауп. Аесинрааларей, хшыокэышрала адунейдыларей, иашахаталацэкыатэи Алагамта аеалазоарей ауабы ипсы асы зегы иреицхазоуп.

Апсы, ахдырра зцу аназара анаиулак, апсуаа ргэаанагарала, иаатусит адгыылтэ цстазаараеы иаха имачны ирбарто

онуткала пакыс иамоу зегъы, избанзар, адгъыл асы ауабы
инагзацѣкъаны силкаашъа имам ацабыргхата. Шѣшѣырак
змам ацшзара блахкыга, зегъы ирехѣау ауабышыбатѣ къиа-
ра, ацъанатра нагза. Абасала, зыцстазаара иалцуа ацсы уи
иамоу адгъылтѣ цстазаара ицегъы изырцаулоу акѣны ика-
лароуп.

Афбатәи ахы

АҔСУА КОСМИЗМ

Апсуа космизм – ари апсуаа рныхабаатә есидкыларә, рдоухатә цакы ауп. Ауабы адгьылтә цстазаара ацакы има-тәарданы икаларц азы иалкаау ахдырра иааннакыло абза-зара мчы амамкәа икалоит. Апсуа космизм ағы адуней ае-еионашоит иуабытәыосатәуи иуабытәыосатәыми адуней-кәа рыла (иахбартоуи иахбартамы адунейкәа рыла). Абарт ао-дунейкгы ашьашьахәратә цкарала аки-аки симадоуп. «Ашьашьахәратә» цкара иабзоураны ауаа иахбартоу рхы-моацгашьақәа роуп иахбартам адуней ағы шыатас икало. Абри «Илакәу» адунейдкыларәсы иашахатацәкьатә дуней ацәхьацразы еазкрак ыказам. Хшыцкәышратә зхәыцрала изызнеиуаз ауабы игәхьаа зыгәхьаазарц зышпоз ауаа рхы-моацгашьақәа рымацара акәын.

Апсуа космизм акны адуней силкаара шыатас иамоуп: «Иахбартам нарцәйтәи ацаки иаарцшым абзатаратә суб-станциякәси». Адәныкатә хырхарта хатәаауп зыказаарағы даса (иуабытәыосам) цакык змоу амчқәа реицейцшьрала. Аонупкатәи апстазаара ацаккәа уи акны решыақәыргәг-әара иацырхагоу адәныкатәи адуней «ахатәараағы» абри ахаҗсахьа ацакы хада амоуп апсуа космизм аилкаарағы. Адәныкатәи адуней акны инагзам аонупкатә цстазаара мо-асзом. Урт аанхоит, ресиздыркәкәоит, апстазааратә есихда-ртақәа ркны рхы удырдыруеит.

Изынагзамхаз аказаарей абзараағы изышыақәымгы-лаз атагылазаашьақәа икарцо аныррей ишыақәдыргылю-ит ауабы иакарартәуа абзара амистикатә ган. Апсуа философиясы ауаа рхымоацгашьа хәаақәырпоит хаталатәи урт ргәатахрала. Аушәақәтә гәатахра – ари апстазаараағы хахшыцзарақәси хзейгашьарақәси рынагзара ауп, жәахә-арадатәи агәатахра-дгьылжәоанра иахылыцшьтроуп.⁷ Хаз-

⁷ Циолковски К.Е. Дгьылжәоанейбаркыра агәатахра. Адгьыли ажәоани рзы ахәыцрақәа: Тула, 1986, ад. 307.

хаталатѳи (аушѳақѳѳи агѳѳахра зхьыцшу, аганахь икоу аѳагылазаашьақѳа рацѳоуп. Дасакала иаххѳозар, аамтакѳа мѳасусит, аха урт имѳасқѳоу рахьтѳ ацѳаныррақѳѳи ахшы-ѳпакқѳѳи аанхоит. Ус анакѳа, «ахшыѳи агѳѳахреи рхала аус русит».⁸

⁸ Вернадски В.И. Анатуралист ихшыѳкѳышратѳ хѳыцрақѳа. М., 1977. Аѳбатѳи ашѳкѳы, ад. 42.

Абыжьбатәи ахы

ИХЪШӘОУ АНТИКАТӘ ААМҘАЗЫ АҘСУА ФИЛОСОФИА

Афилософия атоурых аилкаара, ари иаанагоит афило-софия ахата закәу еилыкка адырра. Афилософиатә систе-макәа ркны рышьта ануи сиуеицшым амилаттә филосо-фиякәа рыбжьара икоу аимадаракәеи аизыказаашьакәеи. Атәылакәа доухала еибарбеиоит, абарт Ө-шәымтак реи-зыказаашьакәа ркны икоу аицшымзаара ауи ажәларкәа рфилософия атоурых ацакы хьызхәала иахьяацшуа. Абри хасаб азуа, халацәажәр әуеит хашыкәспхьазара калаанза ирацәаны ашәышыкәсакәа шыбжьаз ахшыөхәыцра асиара апроцесс ианылаз ацсуа жәлар рфилософия атоурых. Абри ашәымта лымкаала азелымхара иацсоуи, избанзар ускан-тәи аепоха аан иацпаз амифкәеи амифологемакәеи ркны ик-оуп Азы ацсы азбахә. Дасакала иаххәозар, ацсуаа ажәытә-затәи рыжәлашьтракәа руак рыхшыөхәыцраеы «афизикатә хаесахья» рацхьазатәи аусадулара икылнагеит Азы ацсы – зыцсы тоу зегьи ацстазаареи разхацара ашка. Абри алагыи иаатуеит ацсуа философия атоурых.

Афилософия атоурых аеы иарбан жәларызаалакгы атыц рзыцшаара иаанагазом уи категориала цакыс иамоу еилка-ахоит хәа. Хыхь зызбхә хәоу амч иабзоураны, Ацсны ах-шыөхәыцра алагамтатә шәымта иалнаршоит инеидкылыны афилософия атоурых асалархәра. Ишаххәахьоу сицш, уи ыкан Ө-дунеик Мрагылара Мраташәара – реидцартаеы, насгы урт рыбжьара аитанеиааиратә еимадара аус нана-гзон. Амәа цон Ацсны иалсны; аускәа ртагылазаашья зе-ицшраз сицш, ажәытәзатәи аамта инаркны уи ауаажәлар-ра-економикатәи аполитикатә-культуратәи цстазаара зегьи ашьтыхратә тагтылазаашья аман. Абри амәа, дара ианраа-мтаз, ацсуа цхаражәхәәөцәа амәасразы зегьи иреицгу мө-оуп хәа византиатәи аимператор Иустиниан иабжьыргон. Абри амәа иацнын акрызцазкуаз ахәхәхәтыртакәа. Ацшь-

батәи ашәышыкәсазтәи атоурых асы Прокопи Кесариатәи излазгәсито ала, Мрагыларатәи атәылақәа зегы ркнытәи атуцьарцәа сикәшәон: ашәамахь бырзенцәа, сириаа, ацьамқәа, китаиаа, Индиа иаланхоз. Абас икан апсуа культура атоурыхи, хәтакахьала, афилософиси гәгәалазара реамадарта. Абри атагылазаашьа иалнаршеит хьцхьазарала имачу ажәларқәа, урт апсуаагы нарылацаны, инсеидкылан рфилософия арсиараасы ралархәра ашыкәыргылары.

Асиара змаз ажәларқәа реизыказаашьақәа Апсны ажәытәтәи ажәларқәа атагылазаашьа манпәалақәа рнатон уи ахшыоцхьыцәоцәси, сиусеицшым афилософиатә царатә хьрхартақәси реизыказаашьақәа рырманпәаларазы; абартқәа зегы афилософиатә сиараасы высшьа рымамызт. Афилософия атоурых асы ажәларқәа русеицура иацны имоапысуеит асиара хьызхәалатәи атагылазаашьақәа ирхьыцшу аамтааамталатәи цхьацареи аицахареи рзакәансеиуаршәа.

Ихьшәоу антикатә аамтазы, дасакала иаххәозар, хашыкәсцхьазара апхьатәи ашәышыкәсақәа раан, Апсны тәылак ахасабала асышьақәнаргәгәоит о-культурак – Мрагылареи Мрагашәареи реицшьыртаасы. Асиара моапысуан Мрагыларантә Мрагашәарахька мацара акәымкәа, накнтәгы, аки-аки сибарбеиауа. Хашыкәсцхьазара апхьатәи ашәышыкәсақәа раан Апсны економикала агәылацәа ирымадан, ахәхәхәтратә симадарақәа рыбжьан. Абарт аимадарақәси амоақәси Апсны ихацдыркхьан абырзенцәа хашыкәсцхьазара калаанза апхьатәи азкышыкәсақәа рылагамтазы. Рим, нас Византиа реазтәылхны иашьтан Диоскуриа аицп иказ ухәа егыртгы.⁹ Амшын Еикәа апшахәастәи ажәытәтәи ахәхәхәтрақәа рахь анеира.

Абырзенцәа ажәытәтәи Апсны иахьацанакуаз ирымаз рыхәхәхәтратә симадаратә тыцкәа реы иапырцеит афакториакәа. Урт аамтакала акультураатә симадарақәси аизыказаашьақәси иреихьысыртаны икан. Абырзен уаапсыра, иахьцалакгы, адырратарақәа излахдырбо ала, Азия Мац акы, ионтәи апшахәасы, ишыкалахьаз аицп, арака иашьагәы-

⁹ Прокопи Кессариатәи. «Ацьамцәа реибашьрақәа».

тны рхы рбартә ызыкәмлөйт. Абырзөн философия рацхьа-
затәи агәагкәа ахкәшәаз ионтәи ацшахәәсы, мамзаргы, ырьцшыс иаагозар, Пифагор ифилософиятә школ ахьышә-
тыкакачуаз Италия аладахька ркны аицш рхы рбо ызыкәм-
лөйт.

Диоскурисеи сгырт ахәхәтәыртатә тыцкәеи идырмари-
он Ацсны доухала асамадара. Ахцатәи ашәышыкәса анцә-
амтеи ацшбатәи ашәышыкәса алагамтеи рзы арака иата-
хыз атагылазаашьақәа зегы калөйт афилософиятә школ
ацшаразы. Дасакала иаххәозар, абырзөнқәа рышка иказ
ахәхәтәратә сизыказаашьақәеи, урт рахь ауаажәларратә
цстазаара иамаз ахырхартеи роуп ацсуаа рказшьеи рдоу-
хатә цстазаареи хәаакәызцаз. Ажәытәтәи Ацсни, иара агә-
ылацәеи рзыказаашьа аганахьала иказ абри атагылазаашьа
(уаанза зыгәаакәызцаз акы ахасабала), анаосгыы аонутк-
атәи ауаажәларра-экономикатә цстазаарагы ихадырцоит
Мраташәара иадкыланы ацсуа философия алагамтатә тоу-
рых хәхәацшырц. Ө-дунсик – Мрагылареи Мраташәареи –
рсеицшьымтәсы ажәытәтәи Ацсны злаказ ала, акырза аца-
накусит ацсуа жәлашьтрақәеи дара ргәылацәеи шеизыказ
хдыруазар. Ишазгәахтахьоу аицш, аобатәи азкышыкәса
анцәамтеи актәи алагамтеи рзы абырзөнцәеи ацсуа жәлашь-
трақәеи сибадырит. Абри аибадырра ашьтамтақәа аанхөит,
уигы азырхакәа, ажәытәтәи Ацсныка аныкәара иаххәа-
ау ахәамта ду. Мрагылара азыказаашьа аганахьала акөзар,
ажәытәтәи Ацсни иареи реимадара атәы зхәо агәалашәара-
қәа кырза ихьшәоуп, иныкәырцшыны, изцазкуагы хашыкәс-
цхьазара ахцатәи ашәышыкәса ауп.

Аабатәи ахы

ҲАШЫҚӘСПҲАЗАРА АКТӘИ АШӘЫШЫҚӘСАЗЫ АПСУА-БЫРЗЕНТӨ ФИЛОСОФИАТӨ ЕИЗЫКАЗААШЬАҚӘА

Адырратарақәа зегьы излахдырбо ала, ажәйтәтәи Ацсни Бырзентәылси рфилософиатә сизыказаашьақәа ажәйтәтәи атоурых рымоуп, аха уи асиара амәакәа зегьыцәкьа сицшны шәкәыюрала иаарцшым, сихьышәшәа-сицшәшәаратә казшьа змоу аршахатгақәа хцылоит. Иаарцшу аршахатгақәа рыла, ацстазаара ахацыркымта ахасабала, азы азы иказ агәаанагара ҫыц аитахәацшра азы азы ацсуаа ажәйтәтәи ргәаанагарақәа изларымардоз ала, абри атагылазашьа, иныкәырцшны акәзаргы, ишьақәзыргәгәаша хбартахар акәын уинахыстәи (нак-нактәи) ацсуа-бырзентө философиатә сизыказаашьақәа ркны. Абарт аизыказаашьақәа атыц рыман ахпатәи-ацшьбатәи ашәышықәсақәа рзы, лымкаалалгы ахәбатәи ашәышықәсазы. Убаскан ауп абырзен философия асиара иреихазоу аөазарахь ианхалаз, азцаарагы аныкәгылаз уи цьакаагы арсиаразы. Иара убри аамтазы Ацсни Бырзентәылси рхәхәтратә сизыказаашьақәа ҫион Ацсны иагәылсны ицоз амәала. Абри атәи иоуан Страбон и-«География»¹⁰ асы.

Ажәйтәтәи Ацсны афилософиатә школ азы адырратарақәа иахаразак сиқәхсит абырзен бакақәа ркны. Хьызхәала ахпатәи-ацшьбатәи ашәышықәсазы зызбахә хамоу афилософиатә школ иамаз аказшьатә чыдаракәа рыла абырзен академияқәа ирықәшәон. Абри ашкол апрактикатә казшьа аман, иазыканацон аполитикеи азбаратә усқәеи рганахьала ашкол ахәаақәа иртацаланы иаазаз афилософцәа.

Абарт реицш икоу акультуратә центртә бакақәа Ацсны сиқәымхазеит. Аха абарт абакақәа рышьтамта аанхеит Бырзентәылан. Уака ақырсиантә культура ацкыс амырта-тратә культура кырза ицәгәан, уимоу, аамтақәак рзы, аз-

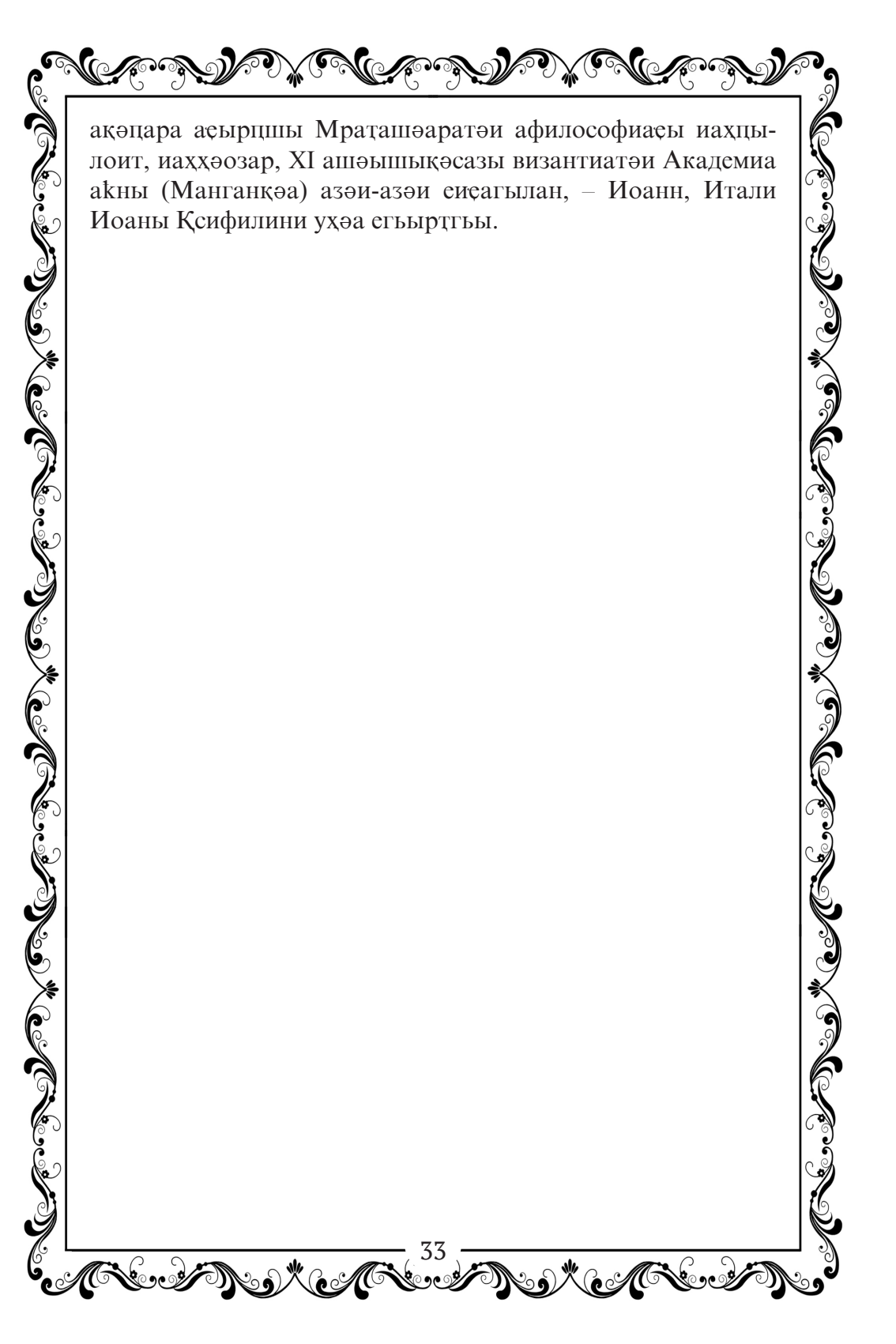
¹⁰ Страбон. География, XII ашәкәы, 2-тәи, 3-тәи ахқәа.

эык-оыцьбак амыртатратэ философия иаанархэуан, ыырш-тэыс даагозар, Иулиан Апостат. Абарт иреицшыз ацент-рқәа абырзенқәа Азия Мачи Италия аладахыи ухәа ирыман, аха урт ирказшыачыданы, Бырзентэылатэи ахыцхырта-қәа излазгәартә ала, Бырзентэыла иасагыламызт. Иара ахылтшытрала аңсуа философиятә центр атыңан ииз хәа ирцхязоит. Академия атыңантэи аазамтақәа, абырзенцәа ирыдкыланы ариторикатә казара анапакны аагара агана-хьала иаха аңыжәара рымоуп хәа ицхьазан. Еилкаауп аңсуа философиятә культура билингвистны, дасакала иаххәозар о-бызшәактә культураны ишыказ, ирзеицшыны, иагымариа-ны абырзени аңсуеи бызшәакәа рхы ишадырхәоз.

Еихыишпәшәа-сиңышпәшәа икоу дырратарақәак рыла хрылацәажәар акәхоит ашкол аиәкаашыеи апрограммеи. Пыжәарала философиятә дисциплинақәа шырцозгыи, аш-кол иаха апрактикатә казшыа аман. Аристотель ила ало-гикеи ариторикси рцон, аха ауаа рсацхьа икәгыланы аң-ажәаратә казара аңсиара хырхартас иатаны, ахәаанырцә-тәиқәа (абырзенцәа) рышка ахәхәтратә зыказаашыақәа рымазаара иахәаңшуан нак-аактәи аймакқәа аполитикатә сидысларақәа рызбаразы аңышәа змаз аңәажәаоңәа рыкә-гыларақәа атахны. Абарт атагылазаашыақәа, асиара иаңу хаамтазтәи абырзен школқәа иреицшыиыкәа иреиңау ашкол ахатә казшыа чыда арсеит. Зызбахә ххәаз ашколқәа сиоит ажәыларатәполитизми аобатәи апериод – иамвлих иаңана-куа неоплатонизми рбирак аңака.

Абри ашкол азы дырратарақәак хыллоит абырзен тоуры-хооңәа – Прокопи Кесариатәи Агафи Миринсеитәи (Схоло-стика) реы. Ашкол аказшыеи ахырхартеи хрылацәажәозар, ихәатәуп уи аидеализм мап аңәкуа, Платон имәа икәбым-ныкәазакәа Демокрит икынза ишзыиыназоз, аха ишазыкә-гылаз Аристотель икаиңоз апрактикатә-материалисттә илыркаара.¹¹ Ашкол иаанарцшуан неоплатонизми аристо-телизми реиңаргыларала афилософиятә хырхарта хадақәа. Философиятә школк ахәаа итаңзаны абас еиңи имәаңысуаз

¹¹ Фемистиақәа. Ажәатә қәгыларақәа (Orationes) II, III, IV, IX, XXIV.

A decorative border with intricate floral and scrollwork patterns surrounds the page. The border is black and white, with a repeating motif of stylized flowers and leaves.

ақәцара асырцшы Мраташәаратәи афилософияәы иахцы-
лоит, иаххәозар, XI ашәышықәсазы византиатәи Академиа
акны (Манганқәа) азәи-азәи сисагылан, – Иоанн, Итали
Иоаны Қсифилини ухәа егьыртгы.

Ажэбатэи ахы

АРИСТОТЕЛЬ ИҤЫНХА III-IV АШӘЫШЫҚӘСАҚӘА РААНТӘИ АҤСУА ФИЛОСОФИА АШКА ИКАНАҤАЗ АНЫРРА

Ажэйтэан, III-IV ашәышықәсақәа раантәи аңсуа философиятә школа ағы иахаразак изызыаңшуаз Аристотель иаңцамтақәа шыаанкыла рытцаара акәын. Аңаоңәа ирцон уи иусумтақәа: «Аналитика», «Топика», «Аристотель икатегориақәа», «Физика», «Аңсы азы атрақат». Афилософия ахәтақ ахасабала, ариторика практикала аилкаара инсидкыланы иҳәаакәызцоз ахәхәтрәтә тагылазаашыа акәын. Уи ахәтә уснагзәтәкәа аман ауаа рсаңхәа акәгыларақәа раан аиңи, хазы-хаз имоаңысуаз апроцессқәеи иара убас еиусиңшым аизарақәеи ркынгы.¹²

Ажэйтәтәи аңсуа философия Аристотель иматериалистбжара ауасхыр икәгылан, рылаңшқәа дырхон антикатә диалектик Гераклит ишқа. Уи принципла имоаңысуаз ақәңара рыдыркылон амчи мчхарала адухареи цхәакагы рыреиара иашытаны, абри ахшыоңақ аганахәала адиалектикеи ариторикеи еиларгзон. Аха урт рзы амчи азықәңарәтә хархәагақәеи амч акуләт ахь икылызгоз ракәны иказамыңт, ирхадыршгтуамыңт иморалтәу асеиңкаара нагза, иривсуамыңт агәаартқәиара арцаоы Сократи уи иус аңцаоңәеи, ах аңыхәтәанзаңкәа иззааиуаз Аристотели Епикури ретика акәын урт сенсуалисттәла, материалисттәла агәахәара аиуразы икарцоз аилыркаара аганахәала.¹³

Абасала, афилософия дырцара ахәаакәа шыақәыргыланы рыхцәажәара алшоит. Аристотель илогика, ифизика, иистика ирылаз, иңхәанаңаз аэлементқәа Епикур ихаиртәауан. Излашыақәыргылахаз ала, абас акәын ишыказ ажэйтәтәи аңсуа философиятә школа ағы афилософиятә парадырра ахәаакәа. Ашкола иаанашыту аиңшәа зеиңпроу, уи адоу-

¹² Ed. Zeller, Philos, der Griechen... ат. III, 2, ад. 798, иаңу 1.

¹³ Иара уақа, ад. 797-801

хатә ган – иара аазамтацәа шыкоу алацәажәара халшозар, антикатә философиатә тынха адкыларатә зыказаашьатә дунейхәацшрала, абри ашкол «Демокрит ихырхартатә моа» иқәланы ицон, афилософиатә матәарқәа рытирасы иара апринципқәак ирықәныкәон.

Ажәытәтәи Ацсны философиатә школ аусура цхьака асиара иацанакуа атәы акәзар, абырзентә хыцхыртақәа ркынтәи ихамоу адырратарақәа иахдырбоит абас сицш иказ аусура шымәацысуаз VI апшәышықәса акынза. Икалап, абри арыцхә амадазар ажәытәтәи Ацсны ақырсианра аларцәара. Уи ашьтахь амыртатратә центрқәа зейкәхомызт, иара Едикт Иустиниан ихата 529 шықәсазы амыртатратә философиатә центрқәа дырсаргыланы урт рыхәара дацхрааит.

Ажәытәтәи Ацсны афилософиатә школ асырцшқәа зыкны сикәхаз абакақәа уи ацаоцәа ишьақәдмыргылазсит. Ишьақәырыгланы икарцазтгы, хәарада, уи кырза сыханы азелымхара зтаххашаз акы акәны икалон. Анаука иадырусит ажәақәа мачымкәа афилософцәа рхатақәа рақәымкәа, дара рхаантәиқәа ианырцаз. Убас шакәугы, анаукатә тцаара аганахьала урт кырза рыцаркусит. Агафи Миринитәи излсйхәо ала, «абарт апсуаа» ацивилизация змоу тәыланы иаацшусит, абырзенцәа иреицәамкәа антика афилософиатә тынха рдырусит».¹⁴

¹⁴ Иара уака.

Ажәабатәи ахы

VI АШӘЫШЫҚӘСАЗЫ АПСУА ФИЛОСОФИАТӘ ШКОЛ

VI ашәышықәса аобатәи азбжазы Византиатәи ахәынтқарра заңымцеит антика инаркны аңхьагылара аманы асиарасы иказ азакәансиуаршәакәа. Аха Византиа аскономикатә цсазаара иамаз атагылазаашьақәа аамтақәак ирыхьчоит рхатә чыдаракәа, убриалагы сикәдырхсит ажәытәтәи Римтәи аимпериа абри мрагыларатәи ахәта, нас урт рьшыбақәдыргәгәсит аимпериа егырт ахәтақәа рғғы.

Ахәынтқарра еың иауаршәаны, мамзаргы иакыз ахәынтқарра ахыбгалара иадкыланы ажәытәтәи акультуратә дуней иауит ахатә нықшарақәа жәпакы. Урт рхыңхьазарахьтә зегьрейха ихьяагатәны икалеит 529 шықәса рзы антикатә мыртатратә философия дырцара азин акамцарси уи ацентр Афинтәи академия аркреи рзыхәан византиатәи аимператор Иустиниан идикылаз аедикт.

Иустиниан ииедикт зтагылазаашьа арцәгьаз афинтәи афилософцәа рымацара ракәзам. Цезарпапизм ааха ду рнатеит мыртатла дара рандатлаоцәа, уи иагьаныңшит афилософцәа рлахьынца. Урт цшаатәыс ироуит абналарта еың, ацсадгьыл еың, – рфилософиатә дунейхәацшышьа тынч иахьазхьацшыз атыңқәа. Еллингтә философцәа ироуыз ааха апсуа хшыорсиаратә хәышыоцәа ркынзагы иаазеит, – ахәхәтратә моа дузакәа ирыңныз афакториакәагы ркны иказ. Урт амәакәа зегьрыла аңхьараара карцон Мрагыларантә Мраташәарахь акультура маң-маң анаскьараеы. Византиа ишымәапысц имәапысуан Еллингтә философцәа иреагыланы ақәпара, уи ицегьы асаргәгәсит византиатәи афилософиатә реннесанс алагамтазы. Ацакыңсахратә тагылазаашьақәеи ампыңжәарақәеи раан ибжьазит адоухатә тынха ду, аха убас шакәугьы, акык-обак сикәхсит.

Убри аамтазтәи апсуа философцәа рыңхәацусит абсолюттә субстанция – Азы ацсы азы ажәытәтәи апсуа фило-

софцәа рконцепциакәа. Урт ргәаанагарақәа иреагылауа, абас ихәыцуан: абри асубстанциа аматәарқәа хазыхазтәи рказшьаны акәымкәа сицырзеицшу акы акәны ианазхацаха, ускан уи егырт ирхыцшуп абри аганахьалагы, аматәарқәа рказшьачыда змоу асахьахәыратә рдырга урт раста кырза ихысхауп. Азы нцәахәны ианыцхьазаха, зегьы сицырзеицшу акы акәны ианазхацаха, хазчыдалатәи аказшьа амамкәа ианыкала, ускан азы субстанциа хаданы изыклом. Ус анакәха, азы нцәоуп хәа азхацара ауам. Абрантәи икапатәуп алкаа: акы – азы адунеи ацкыс сиханы игылоуп хәа ампахырхәара залшом, убри акнытә адунеи изахьлацшам, адунситә бзавара азеицш закәанкәа рнапацака икоуп. Иазгәахтаз атагылазаашьа ианарцшусит азы нцәацас ампахырхәара шыкамло, избанзар иара ахата анцәа иоуп иаңызцаз. Абри икәныкәаны, ацсуа философцәа рхәыцрақәа змардо азы аццашьеи уи азы иказ азпхьатагылзаашьакәеи роуп, иаңызцаз ихата цакык имамкәа дкарцоит. Ари шәымтак ауп. Аобатәи акәзар, анцәа азы иара убас иаццеит иалкаау гәтакык иманы – ауабы итахрақәа инарыкәыршәаны, иара ишитаху еицш ихы иаирхәаларц. «Абзавара ацсабара инакәыршәаны» хәа иказ апринцип ианагон икоу зегьы, абзавара зызку зегьы ацсабара хымцадатәи атахра иамадоуп хәа. Анаос урт идырцабыргуеит икало стихиақәа зегьы шейкароу, урт рхыцхьазара азгы налацаны. Азы, ахауа, амца, адгьыл еикараны нак-аак реемардоит, зхала икало, егырт ирыдхәалам стихиак ыказам, астихиақәа зегьы дара-дара рыда цыхәа рымазам, рызегь ресидкыланы аки-аки реицыкалара иацхраауеит. Абасала, азы ыкоуп, ахгы мөацнагоит иара иамадоу егырт стихиақәа аерыкәыршәаны. Абарт аелементкәеи мамзаргы стихиақәеи ртагылазаашьакәа цсахны, акы акнытә дасакы ашка, иаххәозар, азы ашка ииасуеит, иара азы ахата акәзаргы, егырт стихиақәа рахь ииасуеит.

Ацсуа философцәа азы стихиа шьта ишахәацшуа алогикатәи физикатәи дунсехәацшышьала акәымкәа, ауабытәыосатә дунсехәацшышьала ауп. Дара абарт ахшыоцакшьата-

кәа ацхьатәи атыц ахь инаргеит, избанзар VI ашәышықәсаз-тәи ацсуа цстазааратә табыргхата атагылазаашьақәа раан «иалазәаз», философиала еиҕагылоз аелементқәа цырыргон. Абри атәы хыхь иазгәахтахьсит. Иналкаан иазгәатазар ахәтоуп имиасуа, иназазоу адунсии, ииасуеи иаамталатәу адунсии реицшырма, Ацсуа философиатә школ ишышыақәнаргыло зхәыцрала зхаҕы аагара ауа, аамтантыцтәи иаамталатәи реиыказаашьала. Ажәакала, абартқәа зегы антикатә аамта анцәамтазы «афантастикатә силазәаратә» философия иалалсит. Уантәи ацсуа философия рхы иадырхәон мапцәкратә хәаақәпагақәа – имәацымссуа, имиасуа, зызымцсахуа, зхәара амуа ухәа егыртгы. Убас, ҕырцшыс иаагозар, калашьа амам хәа ирыцхьазон, Арсонагиттә шәкәқәа ркны ишыказ еицш, абсолютреи, анцәси, адунсии аамтакала реицшыкәыргәгәара, рыгәгы иаанагон рацхьатәи хымцада иаццоу адунси ахь икылнагар акәын хәа.

Ажәеизатәи ахы

АҔСУА ФИЛОСОФИАТӘ ХӘЫЦРА X-XI АШӘЫШЫҚӘСАҚӘА РААН

X-XI ашәышықәсақәа иалкаау анырра карцеит Ацсны ауаажәларратә хшыөхәыцра аказшьеи арсиарси рәы. Иееси-дпаратәыз, ицхьакацагаз асиарақәа атагылазаашьа карпон атәыла иеыцны уаажәларратә политикала рымәакәпаразы. Схолостикатә аамтақәа рышьтахь, ацсуа философиатә хшы-өхәыцра, зегьынцъара ишыказ аицш, аилкаара еыцқәа рахь амәа ылнахуан. Нас ахшыө ахәыцра иаматәарны икалеит атеологияси афилософияси реикәытхара. Уаанза урт сицшыны ирыхәапшуам, избанзар афилософиязы зегьы иресиҳау зцараны ирыцхьазон анцәадырра. Аристотель ихырхартатә уасхыр иқәгылаз абас еицш иказ аилкаара шрымаз акраамта иаанхеит. Алогикатә лкаақәа ралагамтатә кәап иахәапшуан макышьақ змам цабыргхатаны, уи акнытәи, аерацшратә казшьа змаз амотивқәа ирықәныкәаны, ишыртахыз еицш ацабыргхататә тагылазаашьазы алкаа карцарц рылшон. Аха уи, Аристотель дшазхәышуаз ала, имзызыркны, иара убас имзызыркымыз мзызыркны икаларц, дасакала иаххәоазр, инцәахәны иказарц алшон, рхы иадырхәаргы ауан иназатәу алагамта – анцәа изыказаашьа ашьақәыргыларызы, уи ахылеиаак аҳасабала адунеи аиеқаашьа азхәыцразы. Абас еицш иказ аилкаараеы, абжьаратә термин, Аристотель и-«Метафизика» аеы ишыкайцаз еицш, амзызркра иакаратәызарц алшон, уи иалцшәангы Аристотель инагзацәкьаны иажәа азхәыцра ауан. Аха ус иагьа иказарагы, уи иаанагоз атеологиятә уснагзатәқәа рзы антикатә философия ахархәара акәын. Абри ахшыөцак аганахьала иахьцалакгы, уи иаанагон, цхьакацара «итәымны» ианыршьоз афилософия «аганахь иргылань» ианахәапшуаз апе-риод аан.

Византиатәи аполитика иадыруан акзааратә, апхьатәизаратә идеиа, уи абсолюттәла зыхәшьара амуаз акы акәны

иахэацшуан. Абри амѡаѡы иалаѡаажэартэ сицш алшара роуит анѡа аеиамадарала. Ари аилкаара зегъынѡараѡкѡа ирыдкыланы икамызт. Аѡсуа философия акэзар, абри ахатъѡан принципны иаднакылеит анѡахэра. Ари иаанагон сиѡа ипрогрессыз антикатэ философиатэ тынха анапакны аагара.

Аѡсуа философиатэ хшыѡзѡара мѡеит византиатэи абсолютизм платонѡыѡратэ маѡзура амѡала, маѡгъы аѡенакит «анѡа аиакаратэра» аидеиа. Абри злаѡѡыхараз раѡѡан анѡа асиакаратэразы, «анѡахэразы» аѡара, – абас сицш иказѡара иаанарѡшуан бзараѡкэак реиѡътэреи абырѡкал ркылхреи рзы аидеиа, мариалагъы асоциалтэ ѡаѡы рыѡарагъы ауан.

Анѡа асиакаратэразы неоплатонтэ силкаара византиатэи аимператорѡа реѡѡѡа тэышьѡратэ хыларѡран, араѡх аѡсуа политикатэ ѡабыргѡаѡа азин инаѡомызт абри неоплатонтэ идеиа азѡаѡара. Иазказшьѡа ѡыданы иѡоуп, аѡсуа философиатэ терминологиси ажэахэатэ сиѡѡэалашъеи иазхартэ, инагзаны иаѡэшэартэ иахъыкалаз асрапгитика иамеханаѡуаз, XI ашѡышыѡэсазы хкы раѡѡала иеилаз аидеиаѡеи аѡкаратэ силкаараѡеи реитахэаратэ сѡтарсразы.

Ажәаатәи ахы

АҔСУАА РЕТИКЕИ¹⁵ РМОРАЛИ

Ацсуаа ретика ихаднапоит адунеи ахылацшраҕы высшья змамкәа икоу аилкаарала ахымџацгашьатә цәаџа еснагь сиграхтәларц.

Ацсуаа цсразрада назаза аказаара змардо ацстазаара хшыџоцакыс иамоу апроблема ахата ауп, уи иагьахәацшусит «абсолюттә бзазара» хәа икоу аилкаарала. Иназатәны, зегьзымехазкуа, зегь зырлашо хацыркымтаны излакоу ала, уи аамтакала ауаџы ицстазаара иакаразароуп – уи аемпирикатә, аамталатә, сыртшәаратә цсабарала акәымкәа, уи ацсабара ацаулареи ацаки рыла. Убаскан ауп ауаџы ацстазаара цакыс иамоу анеиликаауа, ацсы пназатәу агәра иго даныкало.

Ацсуаа ахшыџкәышра силыркааусит амзызкратә чьдара иахыцхыртаны, уи егырт ацсабаратә хккәа иреицшымкәа: цсыхәа змам, машәыршақә икало, шыцыларала, ма хатәгәацхарала имџапысуа, абри еицш егыи ахтысгыы атыц анамоу изыхкьџо амзыз амч аманы аус анауа. Мамзаргьы «хара иаххыцшү» ахшыџоцак мацара ахархәара зтазо ахшыџкәышратә-хатәгәацхаратә хымџацгашьякәа рхәаа ауп. Ацсуара – ари ахатареи ауаажәларреи рзы абзазаратә дунеи иахәтакуп (ирбзазагоу цышәоуп). Ацсуа етика арҕиара – ари еицкьяшьак змам цхьякацагоуп. Уи иалагзаны ацсуа хдырра икоу аилаџынтра иацәганы ахатә еиҕкаашья шыакәнарыглоит, шыаҕашьяҕсала иартшәоит ентропиеи гәыц-гәыцла ихдырратәыми. Ацсуара – ари ацсуаа рахатыр иадоухатә кодексуп, даеакала иаххәозар, иахьугалак атыхәтәанынза зыхәшьара амуа, ауаџы месирала ахымџацгара илзмыршо, инаигзо ауалцшыа моральлеи динхацаралсеи ракзаара ауп.¹⁶ (Абарт аганкәа зегьы азгәатоуп ацсуа царауаа русумтакәа ркны).

¹⁵ Бганба В.Р. Аетика аҕоурых. СПб, 1995; иара егыи иусумта – Аекологиае етика. М., 1998.

¹⁶ Инал-иҕа Ш.Д. Ацсуаа, 1967. Иара итәы – Ацсуа етикет. Акәа, 1978 ухәа егь. Бгажанокон А.Д. Адыгатә етикет. Нальчик. 1978.

Апсуаа ирызбеит абарт ажэакэа иказ рзеицш хшыюцактэ кэырша: «ахачхара», «алпшаара» («азбара»), «ахатэгэа-пхара», «агэтакы» ухэа егыртгы. Зыхэшъара харакзоу хдырратэ формак ахасабала апсуаа рыцстазааратэ хшыюцак «апстазааратэ дкылашыакэа» иреицшым, избанзар, апстазаара ахшыюцак азхэщра ианыщшуа ауабы ихатэ пстазаараеы икало ахтыскэа ирыхкяны иоуа ахьаакэси, мамзаргы дыззыщшу абзааратэ маншэаларси, аразки рзы игэытракэси ракэзам. Апсуаа реы апстазаара ахшыюцак аилкаара апстазаара «аилыркаара» иеицшзам, избанзар аилыркаараан ишыакэдыргылоит имоапысуа амзыскэа, убриалагы апстазаара аилкаара алыршахоит.

Апсуаа рзы стикатэ категория хадакэаны икоуп абарт аилкааракэа: «аикэырхара», «апшыацкыара», «доухала аерыцкыара», «ахьхэратэ матнеицкыара», «доухала аерыцкыара», «ахьхэратэ матанеира», «ачхара», «аеынкылар», «аеанралара», «ахацара», «акэыгара», «ахшыюкэышра» ухэа егыртгы. Бжытрала хырсеиаагак ахасабала апхьатэи атыц ахь инеиусит, апшыэа ахатаратэ чыдаракэа иреиуаршэоу аилкааракэа – «аеынкыларси» «астагзарси».

Апсуаа стикаеы, зегь рацхыза инаргыланы, ахачхаратэ проблема аапшуеит «аеынкыларси», «аеынкыларатэ хымоапгашьси» хэа икоу аилкааракэа рыла. Аеынкылар, апсуаа ргэаанагарала, – ари иаанаго анапы ахасы аагара ауп, агэхыжжракэси агэтахракэси ирацшэмань аказаара ауп. Абри инамаданы хазлацэажэо акатегория агэхыжжракэа хшыюкэышрала ртыц рыкэцаразы азаара азбара аганахьала кэышла аеынкылар улзыршо акы акэны икалоит. Абри аан «аеынкылар» аицш икоу аилкаара апсуаа реы ицэырцуан «хдырратэ хымоапгашьси» ахеадшэаларси, агэаарткыиара аиашатэ хаэракэси рыла: изуатаз иуатаз агэрагара уи ирласны мап апэымкра, ухатагы егыртгы ирцырхагамкэа акацара; изызухэо зегь мап апэымкра азхиара; иухатэу иарбанзаалакь (уцэеижь ахатацэкыа акынзагы) уамеигзартэ сицш усеибытаны аказаара: зегь иреигушыо аматэаркэа рмеигзара: ауаа реилымхра, рхымоапгашьатэ

базаратә тагылазаашыа зейишпразаалакгы – тынчуаны, хатыркәпарала, мцаныхәарала икоу ракәыз, мамзаргы хамтала сибыто ракәыз; ахамтақәа рытара апстазааратә тахрақәа рырмариара гәтакыс икацаны; абри апстазаараеы мацара акәымкәа, уи анаосангы абазаратә маншәалара иашытоу ахамта рытара; псықымқымрала ахамтацара.

Ақбияуаора егырт ахкқәа ирымехаркусит: лакәакрада ахамтацара, даса аамтанык азы испылап хәа ахамтақәа реидкыларазы ашыцылара мап ацәкра; хзыргарада, хырехәарада, гәык-псыкала, агәытбаара апны ахамтацара; ауабы имоу зегь рахьтә иреидгу хамтас акацара.

Абартқәа зегы инарыкәыршәаны, апсуа етика иалнаршон «апсы ауалшыақәа рынагзараан агәазыхәара аمانы, илахәыхны акацара». Апсуаа ус гәаанагараны ирымоуп: «акызацәык хара иаххышшу уи ма егы хара хпазхәыцуа ақәшахатхареи, мамзаргы мап ацәкреи роуп хәа; абри ауп шыатас иамоу рыламыстә уалшыа анагзаразы аидсиа. Апсуаа цкарацәалатәи ртахратә гәазыхәара абас ихәаакәцазар калоит: гәтакыс ицхызатәу хатала инагзаны аеиеқаареи иузааигәоу имоу азиннагзеи роуп. Урт абас сици агәаанагара рымоуп акәышра – ари иацанакуа адырреи аилкаареи рымазаара мацара акәымкәа, убырт инарыкәыршәаны ахымоацгашыагы атахуп хәа.

Апсуаа рыхшыкәышра иацанакусит азеиш дырра мацара акәымкәа, уи ацкысгы кырза инеиханы хазхаталатәи адырра амазаарагы, избанзар аус шынарыгзаша рызбоит, настгы рхы моацыргоит иалкаау (хазчыдалатәи) атагылазаашыақәа ркны. Кәышрала ихәыцуа, аусқәа рызбара злаилшо ала, знагзара ауа зегь рахьтә хыызхәала ихымәацгашыа иабзоураны иреихазоу абазаратә аазарахь дхалар калоит. Хшыола икәышхозар, кәышрала ихәыцуа иказцо апшыәси агәрагара акынза инеиуа апәанырра чыда амазаареи роуп. Апсуаа убас ирыцхызон акәышреи еыркәышрала ахәыцреи злеимадоу, апыхәтәаны зызбахә ххәаз акәышра ахатәкәа шыатас ишамамгы, уи арсиара иахьацхраауа ала ауп хәа.

Апсуаа ргѣаанагарала, апстазаара адунеи иахѣтакуп, уи иуныруа, агѣзыхѣара узто, амч змоу, игѣакцѣакуа цѣсизьѣтазароуп. Агѣзыхѣара змоу, игѣакцѣакуа ауаѣы дышхѣыцуа аицш ауп адунеигыы шыкоу, аха цабыргыщѣкѣаны ахѣыцра – хыызхѣалатѣи ахшыѣцзарси аушѣакѣ цѣаныррала ахаранацшреи ирылцшѣоуп. Амаѣѣаркѣа закѣыщѣкѣо рилиыргара, урт уара уда цсыхѣа рмоуртѣ акаѣара, нас дара сизыказаашыѣа ѣыщѣѣаны рыхѣацшра, анаѣс силкаараѣѣаны рыкаѣара – апсуаа ргѣаанагарала, такыс ирымоу зегърыла зынза иѣыцу адырракѣа риура ауп. Дасакала иаххѣозар, абзазара хыхь ихаланы, иубартѣаны икалоит. Ауаѣы абзазаратѣ тагылазаашыѣахь диасусит, изаатуеит, уи дахыагѣтылаку хыаигѣит. Шака ихыааигѣо акара иара шытыцусит. Ахыаагара ауп иаргыы силкаашыѣас иамазоугыы. Ацабыргхата адырра амуазаргыы, уи аѣтагзара ауеит. Ари абзазара ацабыргхата акѣзам, аха абзазара иацабыргхатаоуп. Агѣыцха змоу ауаѣы идыруеит агѣыцха закѣу. Ауаѣы – уи абзазара закѣу здыруа хатароуп. Абри ахшыѣокѣышра ауп апсуа ахаѣѣитра изто, апстазаара хгашыѣа амамкѣа ианыкаѣѣкѣоугыы ицсы таны даанхартѣ дказцо, адунеи асанраалара илзыршо (иацхыака хырцашыѣа змам аѣахара – аѣсра шизыцшугыы, иказааразы дзыркѣо).

Апсуаа ирымоу ахачхара абазара иацу ахыанѣара аѣаѣѣгараѣы ирыщхраауеит. Иара убас рхатаѣа рхы аилкаарала иалдыршоит рыцсы абырцкалтѣо хѣѣитра атара. Апсуаа ргѣаанагарала, абартѣѣа зегыы идырцабыргуеит идыгылтѣны, настгыы иалацшхырцаганы икоу апстазаара зхамоу, уи хыаагѣыцханы ахгара маѣаразы шаѣу. Абас сицш икоу аилкаара урт кылнагоит апстазаараѣы акгыы ргѣы ахымкѣа рыкаларахь, абрахь «метафизикатѣо хырхартатѣо сазкраѣа – афилософии, аказарси, ахусадуларси алампакѣа.

Апсуаа рзы хадара злоу цѣстазааратѣо хазынараны икоуп: аѣара, агѣабзиара, ахаѣѣитра. Дара ргѣаанагарала, абарт ахазынараѣѣа ангѣартѣо ианырцѣызлакь ашыѣтахь ауп. Апсуаа рфилософия – ари агѣыгѣра иафилософиоуп, аацхыара ка-

нацоит ауабы ахақәйтра иоурц, силаҕеиласроушә ишыкоу-
гы, есымшатәи аңстазаара цакыдоушә ишибогы, адунеи
икәзаара цакыс иамоу силикаарц азы. Убри акнытә ифило-
софиатә категорианы абазара рацхызатәи аформақәа ра-
хасабала аилкаарақәа ускак икәгылазом шака ахшыцактә
хассахьақәа, аметафорақәа, аиҕырцшрақәа ыкәгыло акара.

АХЫРКӘШАМҘА

Аңсуа философия ашытақәа шыақәгылон хқырацәала зхала иказ, иңсығны симадаз акультурақәеи ацивилизацияқәеи рыла. Урт зегы хазы-хаз ианысит, зыңсы тоу аңәеиң ахата аиңшәкәа, аиреи аңсрей рымәа. Аңсуаа рыхдырра прогрессла иазхаусит, иаңуп ануцкалатәи адоухатә ссизакра, хырхартас ишытыхтәу адырра, асаарцшра, имсыңыз афилософияи акультуреи ркнытәи иаха инткааны ишыақәгылоу афиолсофияи акультуреи рахь аиасра.

Ажәйтәтәи аңсуа хдырра асоциалтә мехакы амоуп, пасқабзла ирыдыркылаз агәыңтә гәаанагарақәа ракәзар, икоуп урт ирықәшәо сиусиңшым ахәыңратә хырхартәкәа. Уи иамоу ахатә чыдарала хаамтазтәи ацивилизациятә сихылеиаарақәа иреиуоу ауаа рыхдырра сиңшым цакылагы, аңыжәара змоу хәыңшыатә стратегиақәа рылагы (логикалагы). Ажәйтәтәи аңсуа хдырра цакыла имистикатәу гәынхәыңста маңзан (имистикатәын), иазсиңшын иңсабаратәуи иңсабарахыхтәуи, хырхартас иаман имазоу амчқәа рцәыргара, аңышәа иаңу аиәагыларатә аарцшыгақәа хырә рызнауан, уи аңашанатә ныррақәеи аригуалқәеи ирымоу алцшәа арлақәакра алшом хәа иңхәазаны.

Ажәйтәтәи аңсуаа рзы аңыжәара змаз ахәыңшыатә хықәкқәа иара убас ирыңын зхатә чыдара змаз азказшыагәатақәа жәпакы, дасакала иаххәозар, апарологиатә хәыңшыа. Апарологиатә хәыңра цыраагзас иамоу хшыәцакылатәи ахаәсахәа аарцшра аан аңашанеи «амистикатә» абстракцияи ахрархәареи, «амистикатә» лкаақареи роуп. Уи «асалархәра азакәан» аңапацака икоуп, аңсуаа ажәйтәтәи рыхдыррағы рцәаныррақәеи реимадаратә гәаанагарақәеи напхгагас ирзыкоуп, иагыазцхыагәанатоит хаәрак акнытәи даса хаәракахь аимадарақәа сиусиңшым рмистикатә знеишыа аказара: айгәныорала, аиңыреиарала, ажәа аңапакны аагарала, аңасқабзтә хымәаңгашыақәа ухәа егыртгы рыла. Апарологиатә хәыңшыа иалшоит амзызқәеи урт рхылцшытрақәеи рыбжәара икоу аимадара пабыргқәа

рышьякэыргылар, аха дара убыртгы еилкаарас ирымоу мистикатэ еитахэарала ихазчыдоу ажэытэтэи ацсуа хдыр-ра ауп. Ажэытэтэи ацсуаа ацятэ мыругакэа реыцацшыгара рылшом рыхшыюдырра иахкьаны ирымаз, рпрактикатэ еилкьасилгэыцэрала, рказарала, абаочыдаказшьатэ еазыкацаракэа ирыбзоураны иеиаз мистикатэ цышэарала. Абарткэа зегы рыеиара иацын еазцэылхрала аецышэаратэ усуракэа рымсацгара.

Абасала, ацсуаа рыцстазааратэ дунеии хазы игоу даеа дунеикэаки реинырра акультура тоурыхла аеиара амоакэа ируакуп. Ацсуаа рыцстазааратэ дунеи – ари хыкэкыла, хы-зхэалатэи цышэаратэ цэаныррала ирыдыркыло дунеиуп.

АЗГӨАҢА

Ацсуаа зпазкуа ацсуа-адыгатө бызшөатө гөыц ауп. Ацсуа бызшөа алоуп Кавказтөи абызшөакөа ртаацөараөсы икоу ацсуа-адыгатө гөыц.

Җашықөсцхызара калаанза III-II азкышықөсақөа рыбжъара ацсуаа ртоурых аөсы иаалыркъаны аитакра калөит; жөытөнатөзатөи ацсуаа шыакөгылөит адунөитө тоурых амазгөыт акацара аөалархөра зылшөз өиуөицышм ацсуа жөларшытрақөа реилазөарала. Даөакала иаххөозар, ацсуа өтнос ашыакөгыллара мөацысуөит Кавказ Амшып Еикөа ацшахөаөсы, убрахь хаамтазтөи Ацсынгы налацаны. Абри акраамтазатөи ахтыс мөацысуан атөыла жөытө-натөза аахыс иашыагөытыз ауаацсыреи, настгы Азия Мац Мрагыларатөи араионкөа ркынтөи хатаа рыжөлашытракөөи рөтникатө өилацөара иабзоураны.

Җатаа рбызшөаөсы иахцылоит ацсуа-адыгатө бызшөакөа ркны ирөөицшыны икоу ачыдаракөа рацөаны – урт реилазаара аганахьалагы, рморфологоиатө беиара аганахьалагы. Арака хадара зуа ацсуа жөлар ртоурых ажөытөзатөи адакьякөөи, урт рхыцхыртақөа рзы акырза зпазкуа аинформациөи, ахантөза инаркны дара ртыцлхратө бзатаратө тагылазаашыазы, өгырт ажөларкөа аөрымадаразы адырратарақөа хазто абызшөа ахатөи, уи ажөартө беиарөи роуп.

С.А. Старостин ухөа өгыртгы ргөаанагарала, лакөакрак ыкам нхыцкавказтөи абызшөакөөи сино-тибеттөи (китайтөи, тибөттөи, мрагыллара-гималайтөи ухөа) настгы өнөөитөи (көттөи ухөа) абызшөакөөи реиуара шыкоу азы. Абри аиуара ашыатакөа рыцшаара хара хкылнагоит араөатө шыакөгыллара анымөацысуаз аамтахь.

Убри ашытахь зкышықөсала аладантө өадака индөөвропаа ирымаз өснагьтөи амилац өыргөгөара иара ишаналоз өицш, өцтанакит ацсуа уаацсыра рантропологиатө хаөра, аха рбызшөа цыашьатөшөа өкөөнархөит архаикатө, ахылцшытратө цкыашөкьаратө шыакөгылашыа, ашытыбжь-

гашьа, иагъханатоит Кавказ ажэларқәа ртоурых ахьщхь-ртазы нцәара зқәым аинформация.¹⁷

Ацсынтәыла Абырзентәи Римтәи аимпериақәа аамтала иртәылацацәын. Нас Византиа аилазаарҕы икан, аганқәа зегь рыла уи акультура сиха ихатәаан, зхәыцрала ирыдыр-кылсит атыцантәи ауаацсыра, егьырт зегь рацкьысгьы алтшәа аанашьтит.

Ацсуа хәынтқарра шәтыкакачуан VIII-XI ашәышықәсақәа раан: убыскан иргылан ацсуа архитектураҕы сиха кырза зпазкуаз абакақәа. Ахәынтқарра иамеханакуан Мраташәарахь Кәбан ахьщхьрта инаркны Мрагыларахь Ермантәыла ахәаакәа ркынза.

Ацсуа династиа аицкьара иахкьаны ахәынтқарра ацсуа-картлитә хәынтқарраны икало иалагеит, нас ишнсеуаз аилаҳарахь икылсит. Абри аамта ауп (XIII-XV ашәышықәсақәа) изпазкуа Генуатәи Ареспублика иканацаз Ацсны амшынцшахәәстәи атыцқәа рымшыцахаларагьы.

Имеретиатәи ахәынтқарцәеи (ахцәеи) агьркәа рытауд-цәеи рқәыларакәа ирыхкьаны XV-XVI ашәышықәсақәа рзы Ацсны ахра ацәызит, цацхьа сибашьрала архынхәра иаеын XVIII ашәышықәса анцәамтанза.

XV ашәышықәса агәта инаркны Мрагыларатәи Амшын Еикәа асықәтәи атәылақәа, иара Ацсны ахатагьы налацаны, Османтә империа анапатака икалсит.

XVIII ашәышықәса анцәамтазы Кавказ анапасы аагара симакны Урыстәыллеи Тьркәтәыллеи краамтазатәи аибашь-ра рыбжьалсит.

1810 ш. азы Ацсны аурыс хәынтқар ихылацшратә мчра-хьы ииасит. 1864 ш. азы Кавказ цыхәацпәала уи ианам-пыцанахала ашьтахь, ацсуа-абаза уаацсыра реихараоз-ак (абрахь аублаа, цыгьгәтаа, асазқәа налацаны), Шахь инаркны Егрынза Амшын Еикәа мрагыларатәи ацшахә-ақәа ркны инхоз, иара убас Кәбан аоадаратә дгьылкәа ркны иказ, Кавказтәи ахәдаарақәа ирҕанхоз (ашьхаруааи

¹⁷ Анчабазе З.В, Ажәытәтәи Ацсны атоурыхи акультуреи. М., 1964. Ад. 120.

ашәуааи) Османтәи аимпериахь иахыган. Ацсуа ахра аны-
зааит.

1921 ш.азы ишәкәыргылан ССР Ацсны, уи Асовет Еид-
гыла аилазаара иалалейт. 1931 ш.азы Ареспублика Ацсны,
иара ишацәымғызгы автономиятә зинқәа аҫаны, Қыр-
тгәылатәи ССР аилазаара иалацан.

Асовет Еидгыла анеилаха ашәтахь Ацсны ажәларқәа
ирыланахәсит ихыцшым республиканы ишыкоу, уи ус
шакәыз шәкәнарғәгәсит 1992-1993 шықәсқәа рзы Қыр-
тгәылеи иарей ирыбжәлаз айбашьраҫы иагаз аиааирала.

Ацсны Ахәынтқарра хтнықалақьс иамоуп Акәа. Арай-
онтә центрқәа – Гал, Очамчыра, Ткәарчал, Гәылырцшь,
Гәдоута, акурортқәа, Гагра, Пицунда, Афон-Ҫыц.

**Витали Решь-ица
Бганба**

**Ацсуа философия
ашьатакәа**

В авторской редакции
Компьютерная верстка *Беренджи А.Ш.*

Формат 60 x 90 ¹/₁₆. Бумага офсетная.
Гарнитура Times New Roman. Печать высокая офсетная.
Объем 3,25 п. л. Заказ № 341. Тираж 500 экз. Цена договорная

Отпечатано в типографии ООО «Нар».
Республика Абхазия, г. Сухум, ул. Аидгылара 43

